

TÜRKİYE VE DÜNYADA ÇEVİRİBİLİM

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Aybike KELEŞ

yaz
yayınları

Türkiye ve Dünyada Çeviribilim

Editör

Dr.Öğr.Üyesi Aybike KELEŞ

yaz
yayınları

2025

Türkiye ve Dünyada Çeviribilim

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Aybike KELEŞ

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-8678-18-5

Aralık 2025 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Exploring Postgraduate Translator Training From Trainee Perspectives: A Call For Curriculum Flexibility.....	1
<i>Gökçen HASTÜRKOĞLU, Özge BAYRAKTAR ÖZER</i>	
Türk Kültürünün Yiyecek ve İçecek İsimlerinin Çevirisi ile Temsil Edilebilirliği	22
<i>Sueda ÖZBENT</i>	
Edebî Çeviride Yapay Zekâ ve İnsan Yorumları: İstem Türlerine Göre Örtük Anlam Farklılıkları	43
<i>Derya OĞUZ</i>	
Ardıl Çeviri Eğitiminde İki Temel Yaklaşım: Jean Rozan ve Jean Herbert'in Modellerinin Karşılaştırılması	77
<i>İsmail SERDAR</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

EXPLORING POSTGRADUATE TRANSLATOR TRAINING FROM TRAINEE PERSPECTIVES: A CALL FOR CURRICULUM FLEXIBILITY

Gökçen HASTÜRKOĞLU¹

Özge BAYRAKTAR ÖZER²

1. INTRODUCTION

As of 2023, there are less than 20 postgraduate translation programmes (PGTPs) in Türkiye although there are more than 80 undergraduate programmes. Rather than increasing PGTPs' quantity, developments in terms of their quality should be targeted in the country as emphasized by the European Master's in Translation (EMT), which is widely considered as the "quality label for MA university programmes in translation" aimed at "improving the quality of translator training to enhance the labour market integration of young language professionals" (EMTa, n.d.). To be accepted in the EMT network, PGTPs are investigated by assessors in terms of the programme structure including objectives, credits, and expected learning outcomes of the courses given (EMTb, n.d.). Additionally, the sustainability of the programme is evaluated by the assessors by scrutinizing staffing policies, the number of graduates over years, career support and monitoring service offered; cooperation with other universities and networks at national and international levels, high-quality assurance systems, and research activities (EMTb,

¹ Doçent Doktor, Atılım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, ORCID: 0000-0002-0219-7850.

² Doktor Öğretim Üyesi, Atılım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, ORCID: 0000-0001-9684-570X.

n.d.). Taking all these criteria into consideration, it should be noted at this point that there are not any Turkish universities on the list of members for the years 2019-2024, which may raise questions about to what extent such standards are fulfilled in Turkish PGTPs.

A translation curriculum, one of the main pillars of translator training, can serve students through “purely academic model” in which students tend to become passive learners of theoretical knowledge; “purely vocational model” in which students are expected to be experts in specific fields of translation; or a “progressive, transferable skills-based model” which aims to equip students with a variety of skills beyond translation (Calvo, 2011:14). Despite the categorization of the different models, these are not mutually exclusive. PGTPs preferably combine providing theoretical knowledge, ensuring plenty of hands-on practice, and equipping students with non-translation skills at the same time. In the global context, the PGTPs aim to prepare students to work in the language industry operating in a variety of settings such as law, healthcare, media, and foreign affairs by providing them with research opportunities, equipping them with the necessary theoretical knowledge and creating an environment in which learners can practice in different subject areas. The general curriculum framework of PGTPs in Türkiye is to offer research skills and translation practice to students who have bachelor’s degree in translation studies as well as to those from other language-related degrees.

Related to the previous categorization, another categorization of curriculum can be made between PGTPs weighted either on theory or on practice-based courses. As Thelen (2016) emphasized, translator training is changing its pole from the academic and theory-oriented to more practice-oriented, thus strongly focusing on professionalisation and employability. In Türkiye, the content of the PGTPs is a blend of practice- and

theory-based curriculum paradigms. Some of the most prominent PGTPs in Türkiye elaborate their objectives as training academics, instructors and expert translators to work at public and private sector of translation market, emphasizing their both research and practice-based structure (see Hacettepe University, n.d; Bosphorus University, n.d.; Atılım University, n.d.). In line with the primary motive of education, which is to train professional translators and experts to work in the language industry, hands-on practice is an indispensable part of the training. The practice-based courses are offered in a range of subject areas ranging from legal translation to children's literature translation. There are also theory-based courses that equip students with theoretical knowledge both in translation and non-translation fields, mainly translation theory and linguistics. Finally, research-based courses target improving academic writing and research skills of students who are expected to submit a research project or a dissertation at the end of their postgraduate training.

Graduates who have completed a 4-year undergraduate degree in Translation Studies/Translation and Interpretation are officially conferred the title of Translator and Interpreter, making them eligible for recruitment in the Turkish market. Thus, a significant proportion of students enrolled in PGTPs are already employed in the language industry including translation and language teaching at public and private institutions, either on a full-time or part-time basis. As it is known that most of the students are actively employed, various PGTPs schedule all courses within a maximum of two days per week in a semester. Even more, some courses are scheduled as evening sessions to facilitate the attendance of working students. Therefore, it is assumed that the primary professional expectations of students in these programmes in Türkiye are focused on enhancing their job-related skills and consolidating their current positions in their

respective workplaces, rather than solely seeking entry into the translation market.

Against this background, this study aims to research the PGTPs in Türkiye from the perspectives of trainees with a case study research design on three programmes in Ankara. It is aimed to explore: 1) the compatibility between the trainees' purposes of receiving training and the outcomes of the courses taken; 2) how the courses taken contribute to their translation/non-translation and work-related skills; 3) in-class translation practices in terms of course content, material selection, and pedagogical approach.

2. RESEARCH METHODOLOGY

The study was designed as qualitative research. Three different data collection tools were employed; namely (1) the document analysis to collect information about the active curricula of three PGTPs in Ankara, Türkiye through the official websites of the programmes, (2) a questionnaire to reveal the profile of students in these programmes, their academic background, occupation and professional profile, courses taken during translator training, knowledge and skills they believe to have acquired from these courses, content of the in-class practices during the courses, their thoughts towards the strengths and weaknesses of their programmes, their academic and professional expectations from the training, and their suggestions to include further courses to the curriculum and further comments to improve the training offered; and finally (3) a focus group to reveal the in-depth views of the students regarding their training.

The currently active PGTPs in Türkiye heavily take place in three major cities; namely Ankara, İstanbul, and İzmir. The scope of the research was limited to three programmes in Ankara, the capital of Türkiye, where the researchers also reside and administered the questionnaire in person and conduct the focus

group meeting face to face. The approximate number of students admitted each year at these three PGTPs in Ankara was found to be 30 in total each year. In 2024-2025 academic year spring semester, a total of 24 participants took part in this study. It should be noted that all the participants invited to the study were in the first or second semester of their postgraduate training and were still actively taking courses, which are required to be completed before starting their thesis writing process. Considering the limited number of students admitted to the programmes each year, this sample size of 24, though apparently small, can be considered satisfactory for a case study of the PGTPs in Ankara with the inclusion of both public and private programmes in the study group.

In the second step of the data collection procedure, a semi-structured questionnaire, including 17 close-ended, open-ended and multiple-choice questions, was prepared to reveal the students' views on the compatibility between the training received and their expectations. The first part of the questionnaire comprised demographic questions, including age, gender, names of the undergraduate programme and current MA degree programme. The second part investigated the potential relationship between students' occupations, job profiles, and their motivations for pursuing an MA degree. The third set of questions explored the courses taken during the MA training, their relevance to students' prospective thesis research, professional and translation skills, as well as their broader knowledge within and beyond the field of translation. The final part consists of open-ended questions regarding the detailed suggestions of the participants regarding their current training programme.

The focus group method was used as the final step of the data collection process. The same participants of the questionnaire were invited to a face-to-face focus group discussion at a certain date and 4 participants took part in the

discussion. Considering that all the participants were from different backgrounds of bachelor's degree (translation and interpreting, English language and literature; linguistics and English language teaching) and different occupation and subject domains (Freelance AVT translator, English language instructor, translation office owner, full-time translator at a governmental institution), the focus group is assumed to provide a detailed and comprehensive discussion among the participants. The interview and focus group discussion were held within the 2024-2025 academic year.

For the data analysis, the content analysis method was employed. Accordingly, the data obtained were coded and categorized in consideration of the relationship between the PG training offered and the trainees' expectations, needs and professional profile. To delve into the peculiarities of this assumed relationship, the code generation was primarily grounded upon the relational intersections between (a) the current state of training, elucidated through document analysis and the participants' responses to the programme-related questions in the interview and focus-group, and (b) professional needs and expectations of trainees, which were demonstrated through their background in undergraduate programmes; current occupation; working areas and job-profiles; reasons for pursuing MA degree; targeted thesis topics, and suggestions for programme improvement. To this end, the findings are presented in figures in comparison with each other to provide thorough exploration of the identified relationships.

3. FINDINGS

The first data set of the study, which is the curricula publicized on the webpages of the selected programmes, shows that the courses offered at the programmes can be collected under

three main categories when the course titles are taken into account: Theory-based courses, practice-based courses, and research courses. Table 1 presents the overall courses offered by three different programmes under these three categories in two semesters in two academic years (2023-2024/ 2024-2025).

Table 1. Classification of the Courses

Theory-based Courses	Practice-based Courses	Research Courses
New Perspectives in Translation Studies	Consecutive Interpreting	Research Techniques and Publication Ethics
Contemporary Approaches in Translation Studies	Visual Media and Film Translation	Research Methods and Publication Ethics
Stylistics and Translation	Translation, Publishing, and Editing	Research Methods
Intercultural Communication	Literary Translation	
Translation Criticism	Terminology Studies	
Linguistics and Translation	Translation of Texts on Law	
Sociolinguistics	Computer-Assisted Translation	
Text Analysis for Translation Purposes	Translation of International Relations Texts	
Discourse Analysis	Gender and Translation	
History of East Asia	Translation of Popular Literature	
	Children's Literature and Translation	

As can be observed from Table 1., the number of theory-based and lecture-based courses are almost equal. It is important to note that the research techniques course is mandatory for all students across all three programmes, while other courses are offered as electives. However, a discrepancy between the official programme descriptions and real-world applications can be observed in the presentation of elective courses as well. The term 'elective' suggests that students have a choice to select from a range of alternative courses. Nevertheless, in practice, students are typically expected to enroll in all 'elective' courses offered in limited numbers during a semester to fulfill graduation requirements. Consequently, elective courses in PGTPs in Türkiye essentially function as restricted electives, allowing for minimal flexibility in course selection. What is more, all MA courses require minimum enrollments which change among

different universities. For instance, a course must have a minimum enrollment of five at Atılım University, otherwise, it must be cancelled. Thus, all the courses presented in the course list may not be provided by trainers.

As for the questionnaire, the answers revealed that most of the participants had their undergraduate degrees from translation and interpretation programmes. Other than 16 participants from the Translation and Interpretation, 4 studied in the field of English Language and Literature, 2 graduated from American Culture and Literature, 1 was from Linguistics, and 1 from the English Language Teaching. Accordingly, the majority of the participants was of translation and interpretation background, thus expected to possess fundamental knowledge and skills in translation. The translation-related academic background of the rest, on the other hand, presumably depends on limited general translation courses offered in different undergraduate programmes at universities. Those from other departments are exposed to translation theories, specialized translation, and translation practice for the first time upon their enrolment in postgraduate translation studies programmes. To explore how the training received may relate to the participants' professional life and career paths, the current occupation, and job descriptions of the participants were asked in the questionnaire. It was found out that most of the participants are employed as freelance translators followed by the ones working as English teachers at primary or secondary schools. There is also the same number of audiovisual translators, research assistants, and English language instructors at universities. Some participants stated that they were involved in multiple occupations.

Relatedly enough, it was revealed that the majority of the students (n=8) teach English lectures in their workplaces. There were also 5 participants who work in translating subtitles, 4 of them mostly translate medical and technical texts, and 4 work in

localization. There were also 1 executive assistant serving as a public servant and 1 consecutive interpreter in business. Some participants stated that they hold multiple job descriptions. These results reveal that most of the students have jobs requiring specialized translation knowledge and skills such as localization and medical translation, which are not covered in PGTPs.

Related to the reasons for doing MA, it was observed that a high number of students (n=17) were enrolled in PGTPs with the aim of improving their translation skills and practicing more. This finding reveals that not only those who did not complete their undergraduate education in translation studies but also those of translation studies background felt the need to improve their translation skills as they were engaged with translation tasks in their workplaces. For example, 2 of the participants emphasized that they were working as English language instructors at universities, but they were also involved in freelance translation activities. 6 of them stated their purposes as achieving an academic career. Considering that only 3 of the participants were employed as research assistants in academia, it can be seen that those who were employed out of academia were planning to pursue an academic career by completing their MA degree. It should be noted that an MA degree with a thesis is compulsory in order to become an instructor at universities in line with the Regulation issued by the Higher Council of Education in Türkiye as of 2018. Although 3 of the participants were English language instructors at universities, only 1 of them stated her/his reason for doing an MA as this mandatory cause. Similarly, only 1 participant said that s/he aims to improve language skills.

As for the following question targeted at finding out the courses taken during the PGTP, it was revealed that 19 participants took a research techniques course, which is compulsory to be succeeded before the process of thesis writing. 15 participants took literary translation courses, followed by

discourse analysis (n=14), terminology studies (n=8), intercultural communication (n=7), consecutive interpreting (n=5), translation theories courses (n=4), sociolinguistics (n=4), CAT tools (n=4), history of East Asia (n=4), legal translation courses (n=4), and stylistics (n=1), respectively.

A high number of participants (n=15) attended literary translation courses, which are not compatible with their occupations and the tasks they are entitled to in their workplaces. This may result from two realities of translation training offered at Turkish universities. The first is the limited range of courses, which overlook students' profiles, advancement in translation technologies and recent translation modes and specialties, and demands in the translation market. For example, although the translation fields of most freelance translators in this study was medical and technical texts along with the audiovisual translation, none of the participants had received any related courses so far. Furthermore, the low number of participants who received CAT tools courses contradicts the global market demands and realities. The second might be more relevant to the educational background of academics in these programmes. At this point, a relatively higher rate of instructors from English Literature and Linguistics departments compared to Translation Studies, due to the young nature of the translation studies field and limited doctorate programmes in this field in Türkiye, manifests itself as higher involvement of literary- and linguistics-based courses in MA curriculum.

When the participants were asked about the job-related courses that they took during their MA training, most of them stated that none of the courses they took was related to their current jobs. This finding shows the high awareness of the participants regarding the incompatibility between the training offered and their main reasons for doing MA which is to improve their job-related translation skills.

The question related to the genre/topic/subject of the practices applied in translation courses shows that literary texts were predominantly translated by the participants in their MA courses. Strikingly, 5 of the participants stated that they did not engage in any practical exercises during the classes. The remaining students reported undertaking translation tasks involving EU documents (n= 4), news items (n=3), political materials (n=1), and subtitling activities (n=1). Despite a large portion of the learners expressing their professional involvement in translating medical, technical texts and subtitles in their current occupation these genres received minimal attention within the classroom setting. This finding highlights the limitation of translation practice with literary texts heavily, and indicates the dearth of practical application towards the learners' professional profile.

The findings related to the question on the knowledge and skills that were attained by the participants through such courses and in-class practices are that theoretical knowledge and research skills are the most prominent areas of knowledge and skill acquisition. The higher rate of responses regarding theoretical knowledge and research skills acquisition are compatible with the low number of occupation-related courses taken by the participants. Relatively low responses regarding particularly field/area knowledge can also show limited translation practice in expertise fields such as medical and technical translation among others. This also shows the contradiction between the primary goal of the learners to do MA in translation, which is to improve translation practice skills.

Other relevant information taken from the participants was related to their thesis topic, which can indicate the academic, professional and/or personal interest of students in certain fields of translation studies. According to the findings, a high proportion of the participants had not yet selected their thesis topic.

However, among those who made a decision, audio-visual translation (n=6) emerged as the most popular field for MA theses followed by medical translation (n=2), graphic novel translation (n=1), and translation and technology (n=1). These results suggest that the students may have limited exposure to relevant coursework which could provide them with the necessary theoretical and practical knowledge required for their chosen thesis topics.

Completing a master's thesis is a must to graduate from most of the postgraduate programmes in translation studies. Despite the obvious academic contribution of thesis writing, professional translation knowledge and skills can also be deepened through the thesis writing process, which may direct students to select their thesis topics related to their occupations. The discussion held in the focus group supports this observation. The participants, who planned to write their thesis topics mainly on audiovisual translation, translation and technology, justified the selection of these topics for being related to their current occupation, personal interests, and their wish to "build a connection between academia and business" (Participant No. 1). Regarding the thesis topic, the participants highlighted the lack of related courses in their programmes, which was previously demonstrated in Figure 6, by stating that "I will have to focus on my prior experience with audiovisual translation and BA training. However, I feel incompetent about writing the theoretical framework" (Participant No.3). The same participant stated: "Writing a thesis on a topic which I was not lectured in a MA course, makes me feel insecure" (Participant No. 3).

Another interesting point raised by the participants in the focus group discussion is the irrelevance between the thesis advisors' educational background, fields of expertise, and interests in the PGTPs and the topics that students would like to study in their theses. Two of the students in the focus groups, who

wish to study audiovisual translation and translation businesses in the market, stated that they felt the urge to change their thesis topics to literary translation as their prospective advisors encourage them to study literary translation-related topics. Another participant, although not being encouraged to a different field to study, stated that she felt “unsure” about her thesis topic as she observes that her thesis advisor is not competent in CAT tools and expressed her “wish to study with someone who already uses these tools, but we cannot find such an advisor” (Participant No. 2). This may set an example to institutional constraints before assigning and changing thesis advisors. These constraints include limited number of doctorate programmes in translation studies to train trainers having their expertise in various areas of translation; literary translation expertise of senior trainers, who are eligible as thesis advisors; and obvious budget-related issues regarding recruiting trainers from every possible study area of translation.

The participants were also asked to share their thoughts on which courses should be included in postgraduate degree education. It was interesting to note that medical and technical translation courses received the highest number of recommendations (n=6). This finding highlights the importance attached by learners to specialized knowledge in these areas, which also corresponds to their professional translation areas. Furthermore, an equal number of respondents recommended CAT Tool (n=4) and Localization courses (n=4). The recommendation for more elective course options also underscores the need for flexibility within academic programmes.

Although it is not realistic to expect programmes to let students completely customize their studies based on their personal interests or career goals due to budgetary costs and institutional constraints such as recruiting competent trainers, more flexibility in curriculum, by offering more elective courses based on students’ demands, can be a remarkable tool to increase

the expertise opportunities of learners to better follow their both academic and professional pursuits.

In the focus group discussion, one of the participants, who owns a translation company, said:

Although the only way to translate in the market is to use CAT tools and post-editing, we were not provided with related courses at MA degree. Similarly, localization is an integral part of today's translation business which is not either involved in the training programme. (Participant No.1)

Another participant, whose background is from a non-translation field, stated:

In the MA programme, the practice field of translation is not introduced to us from scratch. For example, no one in the programme taught me how to translate by using a CAT tool or any other technological tool. The instructors assumed that all the students already knew these. But, I did not know. (Participant No. 2)

In the focus group, linguistics, discourse analysis, and translation theories courses, in particular, were discussed as "highly theoretical and unnecessary" (Participant No. 3). However, Participant No. 2 opposed these ideas by saying: "These courses are very beneficial for me, not only in introducing the field to me but also in contributing to my teaching English skills and knowledge". This interaction between the participants demonstrates the versatile student profile of MA translation programmes in Türkiye.

Furthermore, the answers to one of the open-ended questions in the questionnaire about the strengths of their MA department are that the majority of the participants believed that their MA department has competent instructors, while 6 of them thought that the strength is the theoretical knowledge that was

presented to them in the courses. The participants considered the theoretical background they were given as a positive aspect of the programmes, the lack of practice-based activities, on the other hand, was reported as a drawback.

When the students were asked about their opinions on the weaknesses of the training they received during their MA degree, the majority of them stated that the curriculum lacks practiced-based translation courses (n=14). Moreover, the lack of elective courses (n=5), and of technology-related courses (n=3) were also reported as main weaknesses. This finding is parallel to the research demonstrating insufficient specialization courses (Tosun et al, 2015) at the undergraduate level in Türkiye as well as the technology-related market demands neglected by the academics (Balkul, 2016). Although Mossop asserted that academic translator training must resist the constant needs and demands of the industry yet dwell on “general abilities” that will be needed in the far future too (2003: 22), students in PGTPs expect to create a difference in their career paths. Considering the possible varying expectations of the students, it is surely impossible to offer completely customized training to meet the needs of every learner. Besides, as put forth by Carmen, “universities are not businesses and for this reason they should not give in to the trends and demands of the market without conditions, but rather there should be cooperation between the two” (2018: 10-11). On the other hand, our findings show that the overall professional needs of the majority of the learners are currently overlooked and the learners’ acquisition of translation knowledge and skills are mostly limited to theoretical knowledge of translation, which may surely contribute to a sound background of necessary knowledge and skills in the field. However, the lack of the “cooperation between the two” (Carmen, 2018) neither fulfills the learners’ primary aim of doing MA in the field nor contributes to acquiring

or improving the practical translation skills, which are required in the occupations of the students of the current PGTPs in Türkiye.

Although the weakness of the programmes was discussed based on the lack of courses in the questionnaire, the focus group discussion yielded another dimension of the programmes that needs to be improved. Participant No.3 expressed her opinion about the impact of course content and pedagogical approach adopted by instructors in their courses on the quality of the training they receive:

I think the programme lacks a learner-centered teaching approach and active learning strategies. In some practical courses, we were asked to read a sentence from the source text and then our translation. This application would last until the end of the course. I wish more technological tools were used for pedagogy in this sense. We should be able to peers' translation easily. (Participant No. 3)

Accordingly, the main weaknesses expressed by the participants, which are related to both curriculum and translation practices, reiterate the other findings of the questionnaire, focus group, and document analysis discussed throughout this paper.

4. DISCUSSION

The research findings show that postgraduate translator training is limited to three-course contents, namely, the theoretical background of translation, literary translation, and linguistics-based courses. All these courses are taught with the predominance of theory over practice, with limited/no hands-on translation practices involved by neglecting not only market demands, but more importantly, trainee needs and expectations. Although majority of the students enrolled at PG translation programmes had their BA degree in translation and interpreting

and bear the primary aim of improving translation skills further through MA level of translator training, the curricula adopted has the dominance of literary translation courses over more expertise-based translation fields, such as medical/technical and audiovisual translation, which are the main professional subject areas of the students enrolled in these programmes. The trainee perspectives also show that the current postgraduate training in Türkiye seems to target raising future academics who possess the knowledge of translation theory and employers working in the field of literary translation. This target primarily contradicts with the missions of the PGTPs published on public websites, which include training expert translators to work in the translation market by adopting a practice-based structure of curricula. Thus, this study offers a more flexible curriculum with more elective courses, particularly in specialized translation fields, fulfilling diversifying needs and demands of the participants as well as the translation market.

Considering the limited number of PGTPs in which students and graduates can demonstrate their translation-related skills, programmes can be reorganized in line with trainees' needs and expectations which can be learned through comprehensive surveys and questionnaires prior to training, in addition to industry-based surveys as also recommended by Pym & Hao (2023). However, it is surely acknowledged that the restructuring of curricula faces various constraints stemming from educational policies and institutional limitations, particularly those related to budget allocation and faculty recruitment. These constraints often manifest in a shortage of qualified instructors proficient in the professional fields of translation required for effective teaching as well as the insufficient number of doctorate programmes to train translation trainers in Türkiye. The incompatibility between translation market and academic translator training has been highlighted multiple times before. At this point, this study

additionally highlights the incompatibility between postgraduate curriculum, course contents, and translation students' primary aim of getting into PGTPs. Because, unlike the undergraduate level of translator training, in which students may target diversifying career paths other than translation, postgraduate training is offered to a more limited number of more qualified learners. In this sense, an MA level of translator training can be offered by attaching more importance to professional skills to fulfill the needs of both students and the translation market towards specialization, which run parallel to each other. This research demonstrates that the adopted curriculum in Turkish postgraduate translator training is more inclined to an academic model. On the other hand, student profiles and market demands require a more vocational model. In the present case, postgraduate translator training in Türkiye was found particularly unfit for offering practical translation skills in a variety of subject areas. To reverse this, hearing the neglected voices of trainees can help to revise curricula in line with the demands of the primary actors of the training.

A noteworthy implication this study yields is regarding the non-European context of translator training, which is widely overlooked in the literature of translation pedagogy. Although the study is confined to Türkiye, it is believed that the findings we discussed above can also reflect problems in other countries having similar constraints, such as limited academic staff in the fields, budget-related restrictions, part-/full-time working profiles of students; the structure of BA education which is designed to provide the main workforce for the market, among others. The call for flexibility and addressing the demands of learners are thus thought to be applicable to many other countries.

5. CONCLUSION

Despite the copious research underlining the importance of considering market demands in translator training, within the context of Türkiye, there is a limited number of research focusing on the status quo of postgraduate translation programmes. This research is a preliminary effort to delve into the compatibility between the postgraduate translator training in Türkiye and the learners' needs and demands through a case study. The incompatibility was found striking between the main purpose of the learners, which is to improve their translation skills to contribute to their already working profiles in the translation market and the structure of the postgraduate translation curricula, which prioritize academic skills and translation theory knowledge over practical translation skills demanded by the learners.

REFERENCES

- Atılım University, (n.d.) Mission- Vision. Retrieved January 16, 2024, from <https://www.atilim.edu.tr/en/mutercim-tercumanlik-ana-bilim-dali/page/1253/mission-%E2%80%93vision>
- Balkul, H. İ. (2016). Translation Technologies: A Dilemma Between Translation Industry and Academia, *International Journal of Language Academy*, 4(4), 100-108. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.439>
- Bosphorous University (n.d.). Curriculum. Retrieved January 16, 2024, from <https://transint.boun.edu.tr/ma-curriculum>
- Calvo, E. (2011). Translation and/or Translator Skills As Organising Principles For Curriculum Development Practice, *The Journal of Specialised Translation*, 16, 5-25.
- Carmen, V. G. (2018). Training and Employability: What are The Lsps Looking For and What Can the Graduates Offer?, *International Journal of Innovative Research in Education*, 5(1), 1-10.
- EMTa, (n.d). European Master's in Translation (EMT) explained. Retrieved January 12, 2024, from https://commission.europa.eu/resources-partners/european-masters-translation-emt/european-masters-translation-emt-explained_en
- EMTb, (n.d). European Master's in Translation (EMT) membership criteria. Retrieved January 12, 2024, from https://commission.europa.eu/resources-partners/european-masters-translation-emt/emt-membership-criteria_en
- Hacettepe University, (n.d.). Course Catalog. Retrieved January 16, 2024, from https://akts.hacettepe.edu.tr/program_detay.php?birim_re

f=AKDBRM_00000000000000000000000674&birim_kod=2126&prg_oid=PRGRAM_00000000000000000000000813&prg_kod=21261&programduzey=3&submenuheader=2&dil_kod=2.

- Hao, Y., & Pym, A. (2022). Where Do Translation Students Go? A Study of the Employment and Mobility of Master Graduates, *The Interpreter and Translator Trainer*, 1-19. doi:10.1080/1750399X.2022.2084595
- Thelen, M. (2016). The Practice-Oriented Translator Training Curriculum: An Example, *Current Trends in Translation Teaching and Learning*, 3, 163 – 200.
- Tosun, M., Akin, A., & Şimşek, F. (2015). Courses on Specialized Field in Undergraduate Programmes of Translation & Interpretation Departments in Türkiye: The Importance of Courses on Specialized Field in the Specialization Process of Translator Candidates, *Akademik Bakış Dergisi*, 49, 189-198. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/383015>

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN YİYECEK VE İÇECEK İSİMLERİNİN ÇEVİRİSİ İLE TEMSİL EDİLEBİLİRLİĞİ

Sueda ÖZBENT¹

1. GİRİŞ

Dilin kökleri kültürde olduğundan onu besleyen bir kültür olmadan dil var olamaz. Ancak kültür kalıtsal olmadığından dolayı kültürü nesilden nesillere aktarabilmek için de dile ihtiyaç vardır, çünkü dil milletlerin kültürel kodlarının taşıyıcısıdır. Bu anlayışın kökeni Alman dilbilimci Wilhelm von Humboldt’a dayanır. “Dil, [...] tüm insan ırkını kapsar. Tam da insanları bölme kapasitesiyle, yabancı dilin karşılıklı anlaşılması yoluyla onlara zarar vermeden, bireylerin çeşitliliğini, birleştirir” (1969: 150)². Humboldt’a göre “diller, kendi başlarına ve özgür olarak doğmazlar. Bağlı oldukları kültür çevrelerinin özelliklerine göre ve o özelliklerle birlikte gelişirler” (Aksu, 1998:49).

“Kültür denince akla sadece edebiyat, tiyatro, müzik, sanat eserleri vs. gelmez; aynı zamanda belli bir toplumun gelenek ve görenekleri, bireylerin davranışlarını belirleyen toplumsal normlar da anlaşılır” (Özbent, 2015:15). Bir toplumun yemek kültürü ise o kültürün mayasıdır. Zira toplumda kabul görme, sosyalleşme, toplumsal etkileşim aynı dili konuşan insanların bir sofrada etrafında birleşip yemeği paylaşmasıyla olur. Sofra kültürü toplumu tanımlayan medeniyet mirası olarak günümüze kadar yaşatılarak gelmiştir. Farklı coğrafyalarda

¹ Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü (Almanca), ORCID: 0000-0002-8526-6662

² Aksi belirtilmedikçe çeviriler tarafımda yapılmıştır.

yetişen değişik endemik bitkiler o yörenin halkı tarafından yemeklerde kullanılarak o kültüre özgü yemekler pişirilir. Yemek isimleri ise kültürel belleğin gündelik hayattaki en canlı örneklerindendir.

Bu çalışmada kültürel bilgi yüklü terimlerden olan yemek isimleri Vinay/Dalbertin'in çeviri stratejileri ile incelenecek ve bu çevirilerde Türk kültürünün ne derece yansıtılıp yansıtılmadığı veya ne şekilde yansıtıldığı sorunsalı üzerinde durulacaktır. Çalışmanın bütüncesini Almanya'da yayımlanmış Türk yemeklerinin tariflerini ihtiva eden 11 Almanca yemek kitabının ve çevrimiçi yemek tariflerinin taranması sonucunda elde edilen tipik çeviri örnekleri oluşturmaktadır. Küreselleşen dünyamızda transkültürelleşen yiyecek ve içecekler ise bu kültürel etkileşimin bir başka boyutudur. Erek dilde karşılığının bulunmaması nedeniyle yemek isimlerinde bulunan "kültürel referanslar" çeviride zorluk yaratmaktadır. Çalışma bu unsurları tespit etmek ve transkültürelilik eğilimini Türk ve Alman mutfağı özelinde inceleyerek bu bağlamda kullanılan isimlendirmeleri betimleyici ve nitel yöntemle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tespit edilen çevirilerin Türk kültürünü ne derece temsil edip edemediği tartışılacaktır. Nitel yöntemle yapılan analizde, yemek isimlerinin hedef dile aktarılırken işlev, biçim ve kültürel çağrışımların nasıl korunduğu veya dönüştürüldüğü incelenmeye çalışılacaktır.

2. YEMEK KÜLTÜRÜNDE TRANSKÜLTÜRELLİK

Çeviri eylemi, yalnızca anlamların bir dilden diğerine aktarımı değildir; aynı zamanda kültürler arası etkileşimlerin, kimlik biçimlenmelerinin ve toplumsal etkileşimin bir aracıdır. Bu nedenle yemek ve içecek isimlerinin çevirisi, kültürel bir anlam taşıyıcısı olarak değerlendirilmeli ve yalnızca gastronomik değil, aynı zamanda sosyokültürel ve sembolik bir aktarım biçimi

olarak ele alınmalıdır. Çevirilerin kaynak kültürü ne kadar temsil ettiği önemlidir. “Kültür kavramını bugünkü anlamına yakın ilk kullanan Samuel von Pufendorf’dur. Pufendorf ve Johann Gottfried Herder kültürü akıl ve toplumun insan tarafından şekillendirilmesi ile özdeşleştirerek hümanist bir yaklaşımı temsil etmektedirler” (Özbent, 2023a: 666). “Herder’e göre kültür, birbirlerine karşı sınırları olan, birbirlerini etkilemeyen küreler veya adalar olarak tasavvur edilmelidir.” (Özbent, 2024: 149). “Kültür” kavramı Herder’in etnik temel, toplumsal homojenleşme ve coğrafi sınırlar ile belirlediği temel anlayışı baz aldığından ve karşılıkları vurguladığından “kültürler arası” kavramı da bugünkü kültürel oluşumları açıklamak için yetersizdir. Wolfgang Welsch’in temsil ettiği “transkültürel” kavramı yeni küresel dünyadaki etkileşimler sonucunda ortaya çıkan kültürel oluşumları açıklamak için uygun olabilir. Welsch, geleneksel kültür anlayışının sınırlarını aşarak günümüz toplumlarında kültürel kimliklerin artık birbirinden kesin sınırlarla ayrılmadığını vurgular. Ona göre kültürler artık iç içe geçmiş, çok katmanlı ve geçirgen yapılardır. Bu yaklaşımda ‘transkültürel’, farklı kültürlerin karşılıklı etkileşim ve iç içe geçme süreçlerini tanımlar. Transkültürel bireyler ve yapılar, farklı kültürel unsurları bünyelerinde barındırır ve bu unsurlar arasında geçişkenlik sağlar. Yemek isimlerinin çevirisinde bu kuram, bir yemeğin yalnızca yerel bir ürün değil, aynı zamanda küresel dolaşıma girmiş ve başka kültürlerde yeniden anlam kazanmış bir öge olduğunu savunur. Örneğin, ‘baklava’ veya ‘börek’ kelimelerinin Almancada da ödünçleme yoluyla aynı biçimiyle kullanılması, kültürel geçişkenliğin ve kabulün bir göstergesidir. Bu kullanım, iki kültür arasında simbiyotik bir ilişkiyi temsil etmektedir. Welsch’e göre bu tür örnekler, kültürel çokluk ve çeşitliliğe işaret eder. Transkültürel, çeviri faaliyetini sadece dilbilimsel düzeyde değil, aynı zamanda kültürel melezleşme ve kimlik oluşumu çerçevesinde ele almayı mümkün kılar. Bu bağlamda Homi Bhabha’nın “melezlik”

(hybridity) kavramı da yol göstericidir. “Kültürlerarasılık bu tür melezlik düşünceleri ile iki veya daha fazla kültür arasında iletişim veya karşılıklı etki olasılığını içerse de temeli homojen ve ayrı varoluşları varsayan geleneksel olarak Herder’in kültür modeline dayanmaktadır. Tarihsel süreçte değişimin ve başkalığın her zaman kendi kültürüne entegre etme eğilimi ve özellikle günümüzün küreselleşmiş dünyasında kültürel deneyimlerin çok farklı yollarla kültürler tarafından sıklıkla paylaşıyor olması, kültürel iletişim alanında daha yenilikçi ve gelişmelere uygun perspektif sunan kavramların geliştirilmesine yol açmıştır.” (Özbent, 2024: 150-151). Bhabha kültürel kimliğin sabit değil, müzakereyle biçimlenen dinamik bir süreç olduğunu ve kültürel anlam üretiminin ‘üçüncü alanda’ (third space) gerçekleştiğini savunur. Bu alan, farklı kültürlerin birbirine üstün gelmeden bir araya gelip yeni ve özgün kimlik biçimlerine ve anlamlara dönüştüğü bir karşılaşma zemini sunar. Yemek isimlerinin çevirisi de bu ‘üçüncü alanda’ şekillenir. Örneğin, ‘mantı’ yemeğinin Almancada ‘türkische Teigtaschen (Türk hamur çantaları)’ olarak çevrilmesi hem tanıtıcı hem de yeniden kurgulayıcı bir işlemdir. Bu çeviri, hedef kültüre yabancı bir öğeyi, onların tanıdığı sözcüklerle açıklamaya çalışarak yeni bir kültürel anlam üretmektedir.

Günümüzde küresel çapta meydana gelen her türlü kültürel etkileşimler sonucunda köklü geçmişi olan mutfak kültürleri dahi birbiriyle etkileşime girerek yeni ve bambaşka şekillerde başka kültürlerde gözlemlenmektedirler. Örneğin hem lezzet hem de görüntü olarak oldukça Avrupalı görünen “Apfelstrudel” (elmalı strudel) aslında Türk baklavasının yeni ve transkültürel bir yorumudur. Her ne kadar baklavanın kökeni “placenta” adında bir Bizans kekine dayandırılmaya çalışılsa da değişik kültürler (Orta Doğu, Balkan ve Güney Asya mutfakları) sahip çıkmaya çalışsa da AB Komisyonu tarafından 8 Ağustos

2013 tarihinde baklavanın Türk tatlısı olduğu tescil edilmiştir.³ Ayrıca Topkapı Sarayı’nda Ramazan aylarında düzenlenen “Baklava Alayı” töreni, tatlının saray içindeki statüsünü belgelemektedir. “Baklava” (baklağı) Türkçe kökenli bir kelime olduğu gibi hamuru açmak için kullanılan “oklava” kelimesi de “uklav, oklav, oktav” şeklinde eski Türkçede olduğu TDK tarafından belgelendirilmektedir.

Tablo 1. Baklavanın değişik kültürde şekli

Ülke / Kültür	Baklavaya Yaklaşım	Öne Çıkan Özellik
Türkiye	Osmanlı mirası olarak ulusal tatlı	Fıstıklı ve cevizli baklava çeşitleri; Ramazan’da Yeniçerilere sunulan ‘Baklava Alayı’ geleneği
Yunanistan	Bizans ve Akdeniz bağlantılarıyla sahiplenme	Bademli, cevizli “galaktobourekó” (yufkalı muhallebi tatlısı) çeşitleri
Azerbaycan	Bayram tatlısı olarak özel konum	Şekerbura ile üçlü bayram tatlısı seti
Suriye/Lübnan	Şerbetli tatlı kültürü içinde temel ürün	Fıstıklı “baklava” ve kadayıf kombinasyonları
Ermenistan	Ermeni usulü cevizli baklava	Genelde sekiz köşeli dilimleme ve karanfilli şerbet

Baklava, Osmanlı saray mutfağında özellikle 15. yüzyıldan itibaren gelişmiş bir tatlıdır. Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’da ilerlemesiyle, mutfak unsurları da Balkanlar ve Avusturya üzerinden Avrupa’ya yayılmıştır. Tarihsel ve gastronomik veriler, ‘Elmalı Strudel’in (Apfelstrudel) Osmanlı baklavasından etkilenecek ortaya çıktığını göstermektedir. 16. ve 17. yüzyıllardaki Türk kuşatmaları sırasında Macarlar, incecik elle açılan hamurun nasıl yapıldığını öğrenmişlerdir. Oradan bu hamur açma yönteminin Viyana’ya gelmiş olma ihtimali vardır. Osmanlının Viyana kuşatması ile kahve gibi baklava da Avrupa’da tanınır hale gelmiştir. İnce

³ iha.com.tr. "Baklava artık resmen Türk tatlısı", *İhlas Haber Ajansı*, 1 Nisan 2021. Erişim tarihi: 30.06.2025.

yufka açmayı Osmanlılardan öğrenen Avrupalı bu yöntemi kendi mutfağında da kullanmaya başlamıştır. Baklavadan yorumlanan, şerbeti hafifletilen, elma, tarçın ve kuru üzüm kullanılarak tat açısından Avrupalıların damak zevkine uygun hale getirilen, bugün için Avusturya ve Almanya’da otantik sayılabilecek transkültürel bir tatlı olan ‘Apfelstrudel’⁴ ortaya çıkmıştır. İlk strudel tarifi 1696 tarihli el yazması olarak belgelendirilmiştir.⁵

Tablo 1. Baklava ve Apfelstrudel’in yapım tekniği karşılaştırması

Özellik	Baklava	Apfelstrudel
Hamur yapısı	Çok ince açılmış yufkalar	İncecik açılmış strudel hamuru
Katlama biçimi	Kat kat üst üste serilir	Rulo biçiminde katlanır
İç malzeme	Ceviz, fıstık, badem	Elma, tarçın, kuru üzüm
Tatlandırma yöntemi	Şerbet (şeker + su+ limon)	Pudra şekeri, vanilya sosu
Pişirme tekniği	Fırında	Fırında
Sunum geleneği	Bayram ve özel günlerde	Kahve eşliğinde gündelik veya özel günlerde sunum

Görsel 1.
Apfelstrudel (Elmalı strudel)

Baklavanın tarihsel gelişimine bakıldığında farklı kültürel unsurların etkileşimiyle biçimlenmiş tam bir transkültürel yiyecek olduğu görülmektedir. Homi Bhabha’nın “üçüncü alan” kavramı, baklavanın Apfelstrudel’e⁶ dönüşümünü bir kültürel melezleşme örneği olarak yorumlamamıza olanak tanır. Baklava farklı mutfakların kesişiminde hibrit bir kimliğe bürünür. Welsch’e göre bu tür

⁴ bilgi için bakınız: <https://www.backaldrin.com/en/news/detail/oesterreichische-mehlspeisenkultur4/>

<https://lebensmittel-warenkunde.de/lebensmittel/getreideprodukte/backmehl-teig/backwaren-backfertig/apfelstrudel.html>. Erişim tarihi: 25.06.2025

⁵ 1696 yayımlanmış „Koch-Puech“ el yazması, Viyana Belediyesi Kütüphanesi

⁶ Görsel 1: <https://de.wikipedia.org/wiki/Apfelstrudel> Erişim: 5.7.2025

örnekler, kültürel melezlik yerine kültürel çokluk ve çeşitliliğe işaret eder.

Apfelstrudel, içeriği ve sunum biçimi bakımından farklılık gösterse de hamur tekniği ve tarihsel bağlam açısından Osmanlı baklavasının evrimleşmiş halidir. Bu bağlamda Apfelstrudel, transkültürel etkileşimin somut bir örneği olarak gastronomi tarihinde özel bir yere sahiptir. Transkültürel yemekler kültürel aktarımın ve toplumsal dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkar. Göç hareketleri, kültürel etkileşim ve küreselleşme ile bazı Türk yemekleri Almanya'da yeniden şekillenmiş, uyarlanmış veya özgün haliyle benimsenmiştir.

Tablo 2. Türk mutfağından Alman mutfağına uyarlanan transkültürel yiyecekler

Yiyecek/İçecek	Almanya'daki Adı	Durumu	Açıklama
Döner kebab	Döner / Döner Kebab	Kültürel Transfer; Uyarlanmış	Türk kökenli ama Almanya'da yeniden şekillenmiş.
Lahmacun	Türkische Pizza (Türk pizzası)	Yorumlanmış	Tarif orijinal, Almanya'da farklı sunum ve iç malzemeler kullanır.
Ayran	Ayran	Özgünlük Korunmuş	Adı ve içeriği değiştirilmeden tüketilir.
Menemen	Türkisches Rührei mit Tomaten (Domatesli Türk usulü yumurta)	Açıklamalı Uyarlama	İsmi Almanca açıklama ile menülerde sunulur.
Kumpir	Ofenkartoffel Türkischer Art	Yorumlanmış	Alman fırın patatesi kültürüyle birleşmiş.
Çay (ince belli bardakta), Türk kahvesi	Türkischer Tee, Türkischer Kaffee/ Mokka (Türk çayı/kahvesi)	Simgesel Kültür Ürünü	Türk işletmelerinde, Alman müşterilerce de bilinir.
Sucuk	Knoblauchwurst Türkischer Art (Türk usulü sarmısaklı sucuk)	Yerelleştirilmiş	Türk bakkallarında satılır.

Döner, sadece Almanya’da değil dünya çapında yayılmış bir Türk yemeğidir. Almanya’daki versiyonları içine konan (genelde hindi) eti, malzeme ve sosuyla çok farklıdır. Öylesine farklıdır ki, bu haliyle Türkiye’ye tekrar dönmüştür. “Dönerin Alman usulü, Berlin Döner” olarak satışa sunulmaktadır. Bu durum transkültürel geçişlere güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Lahmacun, Almanca ve İngilizcede “Türk pizzası” olarak anılsa da İtalya değil, Orta Doğu kökenli bir yemektir. 17. yüzyılda Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde Şam’da meşhur olan “Lahm-ı acinli börek” (yoğrulmuş etli börek) olarak geçer. “Lahmacun” kelimesi Arapça kökenli olsa da çok eski bir Anadolu yiyeceğidir ve Türk mutfağına özgü yapılan iç ile Türk kültürüne has haliyle tüketilir. Pizzadan farklı olarak hamuru mayasızdır ve peynir kullanılmaz.

Kumpir Yugoslavya menşeli olup Bulgar göçmenlerinin Türkiye’ye getirdiği Türk usulü malzemelerle Türk mutfağında zengin mezelerle yepyeni bir ürün olmuş ve Almanya’daki sunumları Alman fırın patatesiyle harmanlanmıştır.

Menemen mübadele ile İzmir Menemen’e yerleşen Girit Türkleri tarafından ilk kez yapılmış ve ilçenin adını alarak 26.02.2024’te ‘Türk Patent ve Marka Kurumu’ tarafından tescillenmiş, coğrafi işaret almış bir Türk yemeğidir.

Alman kültüründe Türk kültüründe olduğu gibi çay demle usulü bilinmez. Bu nedenle Türk çayının lezzeti de farklıdır ve Almanya’daki Türk lokanta ve kafelerinde bulunur. Türk kahvesi de aynı şekilde fal bakmak gibi kültüre özgü simgesel özelliklerle kültürümüzü temsil eden bir içecektir.

Alman kültüründe sucuk yoktur onun yerine tüketilen salam ve sosislerinde sarımsak kullanılmadığı için sucuğun çevirisinde sarmısaklı oluşu özellikle vurgulanmaktadır. Sucuk Orta Asya’da bilinen, göçebe Türkler tarafından bir çeşit eti saklama şekli olarak kullanılan bir yöntemdir. Kuman, Kıpçak

Türkçesinde ve Oğuz grubu Türk lehçelerinde “bağırsak” (Özkan, 2020: 27) anlamına gelen bir kelimedir.

Görüldüğü üzere yemek ve içecek isimlerinin çevirisi yapılırken kültürel bilgi, kültürel kimlik, tarih ve gelenek taşıyan bu isimlerin çevirisinde, kültürel farkları ortaya koyabilmek adına farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemleri Jean-Paul Vinay ve Jean Darbelnet’in çeviri stratejileri ışığında değerlendirdikten sonra çevirilerin Türk kültürünü ne derece temsil ettikleri üzerinde durulacaktır.

3. JEAN-PAUL VINAY VE JEAN DARBELNET’İN ÇEVİRİ ANLAYIŞI VE ÇEVİRİ STRATEJİLERİ

Jean-Paul Vinay ve Jean Darbelnet, 1958 yılında yayımladıkları 'Stylistique comparée du français et de l'anglais' (Fransızca ve İngilizcenin Karşılaştırmalı Üslubu) adlı çalışmalarıyla modern çeviri kuramının öncülerinden olmuşlardır. Bu çalışmalarında, Fransızca-İngilizce çeviri örneklerine dayanarak çeviri sürecinin sistematığına açıklık getirmiş, çevirmen davranışlarını betimlemeye çalışmışlardır. Çeviri stratejilerini doğrudan çeviri ve dolaylı çeviri olmak üzere iki ana yöntem altında toparlayarak bunlara bağlı yedi çeviri stratejisi ortaya koymuşlardır. Bu yaklaşımlar, çevirmenlerin hem dilsel hem de kültürel farklılıkları göz önünde bulundurarak anlamı ve üslubu hedef dile aktarmasını amaçlar.

3.1. Doğrudan Çeviri Yöntemleri (Direkt Translation)

Kaynak metnin biçim ve anlam yapısına mümkün olduğunca sadık kalan çeviri biçimidir.

1. Ödünçleme (Emprunt): Kaynak dildeki sözcük hedef dile doğrudan aktarılır. Yerlileştirmenin ilerleyen safhalarında bu

kelimeler fonetik ve ortografik olarak erek dilin kurallarına göre düzenlenir ve “alıntı kelime” statüsünde varlıklarını sürdürürler.

Örn: Baklava: das / die Baklava; döner: der Döner; köfte: die/das Köfte;

bulgur: der Bulgur; pilav: der Pilaw; kebab: der Kebab;
ayran: der / das Ayran (Airan); rakı: der Raki; tarhana
çorbası: Tarhana Suppe, helva: Helwa/ Halwa

(Bu yöntem, yemeklerin kültürel kimliğini korur ve onları bir “Türk yemeği veya içeceği” olarak sunar. Kültürel aktarım güçlüdür. Ancak ‘helva’ örneğinde olduğu gibi bu aktarımların sadece tatlı olarak algılanması helvanın düğün ve dini manada ‘hayır’ işlerinde kullanılması gibi özelliğinin ve Türk kültüründeki öneminin yansıtılamaması söz konusu olabilmektedir.)

2. Öyküntü (Calque): Kaynak dildeki ifadenin yapısı korunarak kelime kelime hedef dile aktarılmasıdır. Erek dilde yeni ifadeler ve yapılar üretilebilir.

Örn.: Mercimek çorbası – Linsensuppe

Sigara böreği – Zigaretten-Börek (öyküntü + ödünçleme)

Tavuk göğsü tatlısı- Hähnchenbrust-Dessert (Dessert: tatlı)

Patlıcan kebabı- Auberginen-Kebab (Kebab: ödünçleme)

(İçerik doğrudan aktarılır ancak kültürel ya da bağlamsal derinlik eksik kalır. Çoğu zaman görseli olmadan nasıl bir yemek olduğu anlaşılmaz.)

3. Kelimesi kelimesine çeviri/ doğrudan çeviri (traduction littérale): Cümle ya da kelime doğrudan çevrilir, kaynak dil sözdizimlerinin doğrusal değişimi yapılır ve bağlam çoğunlukla korunmaz.

Örn: İmam bayıldı – Der Imam fiel in Ohnmacht. /Den Imam hat's umgehauen. (İmamı bayılttı) “Bayılmak” Türkçede olduğu gibi Almancada “beğenmek” anlamında kullanılmaz.

Hünkâr beğendi-Schmeckte dem Sultan (Beğendi Sultan)

(Mizahi ya da yanlış anlamaya açık sonuçlar doğurabilir. Kültürel bağlam aktarılmadığı için anlam bozulabilir. Görselleri olmadan yemeğin nasıl bir şey olduğunu anlamak pek mümkün değildir.)

Böyle bir durumda genellikle açıklama yapılarak çevirmek tercih edilmektedir: Gefüllte Auberginen (içi doldurulmuş patlıcan, ancak yemeğin şekli anlaşılmaz), geschmorte Auberginen (kızartılıp pişirilmiş patlıcan), mit Tomaten und grünen Peperoni gefüllter Auberginengericht (domates, yeşil biber ile doldurulmuş patlıcan yemeği, daha anlaşılır).

3.2. Dolaylı Çeviri Yöntemleri (Oblique Translation)

Kaynak dildeki yapılar hedef dilde doğrudan karşılık bulunmadığında, yeniden yapılandırma yoluyla yapılan çeviridir. Bu yöntem, kültürel ve dilsel farklara uyum sağlar.

4. Biçim veya kelime türü değiştirme (transposition): Kelime türü veya gramatik yapı değiştirilir.

Örn: Tavuklu pilav (sıfat + isim: sıfat tamlaması)

“Reis mit Hähnchen” (isim + edat + isim-> pilav + ile + tavuk)

(Gramatikal olarak hedef dile uygunlaştırılır, ancak özgün Türk sofrasının kavramsal çerçevesi kaybolabilir.)

5. Bakış açısını değiştirme (modulation): Çeviride kaynak ve erek dil arasındaki mesafeden kaynaklanan anlamsal perspektif değişikliğidir. Bakış açısı değişir, anlam aynı kalır ama ifade biçimi farklılaşır.

Örn: Zeytinyağlı Enginar-> “Artischockenherzen in Olivenöl”

(Zeytin yağında enginar kalbi)

Almancada yemeğin hazırlanış biçimi ve sebzenin kullanılan kısmı ön plana çıkarılmış. “Enginar” değil, “Artischockenherz” (enginar kalbi) denmesi, modülasyon örneğidir.

Laz Böreği - Börek mal süß (börek tatlısı; ödünçleme + modülasyon)

(Anlam sadeleşir ama kültürle tanışıklığı olmayan bir Alman okura daha açıklayıcı olur. Kùltürler arası köprü kurar.)

6. Eşdeğerlik (équivalence): Aynı işlevi gören ama yapısal olarak farklı ifadelerin hedef dilde kullanılmasıdır. Özellikle deyimler, kültürel öğeler, atasözleri veya sabit ifadeler için uygundur. Deyim veya atasözleri benzer etkili ifadeler ile çevrilir. Erek dilde farklı ifadelerle aynı anlam yaratılmaya çalışılır.

Örn: Düğün çorbası – “Hochzeitsuppe” (Her iki kültürde de düğünlerde servis edilen geleneksel benzer yapıda çorba.)

simit - “Sesamkringel, türkischer Sesamring” (kıvrılarak yapılan hamur işleri; kısmi kültürel eşdeğerlik, “Türk” ifadesi kullanılarak usul belirlemek suretiyle kültürel aktarım sağlanmış “Susamlı halka” ifadesiyle de şekli anlatılmaya çalışılmıştır.) “Kandil-Ringe” “Sesamringe” ile çağrışım yapsa da “Kandil” kelimesi Almancada olmadığından dini açıdan verilen mesaj kültürel aktarımda eksik kalmıştır. Ancak kitabın yazarı Hubert Knich tarifi vermeden önce kandilin nasıl bir dini kutlama günü olduğunu anlatarak kültür elçisi olmuştur.

köfte - “Hackfleischbällchen” (kıyma topları)

“Frikadelle” (Alman İskandinav ve Polonya mutfağında köfte benzeri yemek)

Kelime “die/ das Köfte” şeklinde Duden sözlüğüne alıntı kelime olarak girmiş olsa da bazı yemek kitaplarında, menülerde ve online taramalarda bu strateji ile de çevrildiği görülmüştür.

çiğ köfte – vegane türkische Bulgurbällchen (vegan Türk bulgur topları) (eşdeğerlik + ödünçleme)

Yukarıdaki örneklerde yerel eşdeğer isimler kullanılarak anlaşılabilirlik sağlanmış ancak bazı örneklerde ‘Türk usulü’ olduğu belirtilerek kısmi kültürel aktarım oluşturulmaya çalışılmıştır.

7. Uyarlama (adaptation): Erek kültürde karşılığı olmayan bir kavramın yeniden yaratılarak ya da açıklanarak aktarılmasıdır. Geleneksel yemekler, dini veya mitolojik çağrışımlar içeren yemek isimleri gibi kültürel özgünlüğü yüksek kavramlarda bu unsurlar hedef kültürde benzer işlevi gören öge ile değiştirilir.

Örn: Lahmacun-> Türkische Pizza

sucuk -> Knoblauchwurst

aşure -> Noah’s Süßspeise (Nuh’un tatlısı) Nuh peygamber Alman kültüründe bilinmektedir.

aşure-> Süßspeise zum Aschura-Fest (Aşure kutlaması için tatlı)

Aschura: Duden Almanca sözlükte yok; Arapça, ancak internette kelime hakkında Almanca bilgi var.)

poğaç-a-> **Brioche** nach Balkanart gefüllt mit Kartoffeln und Chili (Balkan usulü patates ve kırmızı biberli çörek) “Brioche” Alman mutfağında bilinen ancak Fransız mutfağına ait poğaçaya benzer genelde tatlı bir mamuldür.

kuymak-> Schwarzmee**rfondue** (Karadeniz fondüsü; ‘fondü’ İsviçre, Fransa ve İtalya’ya özgü eritilmiş peynirle yapılan bir yiyecek)

(Türk kültürüne özgü anlam kaybolur ama uyarlamada açıklama yer aldığı için tanıtım ve anlaşılabilirlik kolaylaşır. Yerel bilindik öğeler anlamayı kolaylaştırır da yabancılaştırma riski taşır.)

Çeviri stratejileri	Türkçe yemek / içecek isimleri	Almancaya çevirisi
1. ödünçleme (emprunt)	baklava döner köfte bulgur pilav kebap ayran rakı yoğurt tarhana çorbası cacık helva	das / die Baklava; der Döner die/das Köfte der Bulgur der Pilaw (Reis Pilaw) der Kebab der / das Ayran (Airan) der Raki das Joghurt (Türk kültüründen dünyaya yayılmış ortak ürün) Tarhana Suppe Gurken Dschadschick Helwa/ Halwa
2. Öyküntü (calque)	sigara böreği	“Zigaretten-Börek“ (öyküntü + ödünçleme)
	tavuk göğsü tatlısı	“Hähnchenbrust-Dessert”
	patlıcan kebabı	“Auberginen-Kebab” (öyküntü + ödünçleme)
3. Kelimesi kelimesine çeviri / doğrudan çeviri (traduction littérale)	hünkâr beğendi	“Schmeckte dem Sultan” (Yemeğin fotoğrafı yoksa anlaşılmaz)
	imam bayıldı	“Der Imam fiel in Ohnmacht” (Yemeğin fotoğrafı yoksa anlaşılmaz)
	dilber Dudağı	“Lippen der schönen Frau” (güzel kadının dudakları; ne olduğu anlaşılmıyor)
4. Biçim veya kelime türü değiştirme (transposition)	<u>tavuklu</u> pilav (sıfat + isim: sıfat tamlaması)	“Reis <u>mit Hähnchen</u> ” (isim + edat + isim-> pilav + ile + tavuk)
	tarhana <u>çorbası</u> (isim + tamlama)	<u>Suppe</u> aus fermentiertem Getreide (çorba +fermente tahıldan) (isim + tamlama)
5.Bakış açısını değiştirme (modulation)	zeytinyağlı enginar	“Artischockenherzen in Olivenöl”

	laz böreği	“Börek mal süß” (börek tatlısı) (ödüñçleme + modülasyon)
6. Eşdeğerlik (équivalence)	düğün çorbası	“Hochzeitsuppe” (Her iki kültürde de düğünlerde servis edilen geleneksel benzer çorba.)
	simit	1)“Sesamkringel” türkischer Sesamring” (kıvrılarak yapılan hamur işleri; kısmi kültürel eşdeğerlik)
	kandil simidi	“Kandil-Ringe” (ödüñçleme + eşdeğerlik)
	köfte	“Hackfleischbällchen” (kıyma topları) “Frikadelle” (Alman İskandinav ve Polonya mutfağında köfte benzeri yemek)
	çiğ köfte	“vegane türkische Bulgurbällchen” (vegan Türk bulgur topları) (eşdeğerlik + ödüñçleme)
	lahmacun	“Türkische Pizza ” İtalya’dan Alman mutfağına girmiş benzer ürün ile açıklanmış. (uyarlama+ ödüñçleme)
7. Uyarlama (adaptation)	mantı	1)“Türkische Ravioli , 2)“Gefüllte Teigtaschen mit Joghurt” Benzetme yoluyla açıklanmış: Ravioli/ Teigtaschen (hamur çantaları) 3)“Türkische Nudeltaschen ” (Türk makarna çantaları)
	aşure	1) “Noahs Süßspeise” kültürel uyarlama-Nuh peygamber ortak kültür 2) “Süßspeise zum Aschura-Fest” (Aşure kutlaması için tatlı) (uyarlama+ ödüñçleme) 3) “Orientalischer Festnachtisch aus Getreide und Nüssen.” (Tahıl ve çeşitli kuruyemiş içeren oryantal kutlama tatlısı)

	kol böreği	“ Strudelscheiben mit Käse ” (peynirli strudel dilimleri)
	poğaç	„ Brioche nach Balkanart gefüllt mit Kartoffeln und Chili “ (Balkan usulü patates ve kırmızı biberli çörek) (ödüñleme+ açıklamalı uyarlama)
	kuymak	„Schwarzmeer fondue “ (Karadeniz fondüsü bölge belirtilerek ödüñleme kullanımı)
	gözleme	“würzig gefüllte dünne Fladenbrote ” (içi dolu ince pide) (Fladenbrot: tüm pide çeşitleri)
	rakı	“der Anisschnaps” (anason içkisi)
	karnıyarık	“Gefüllte Auberginen mit Hackfleisch/ aus dem Ofen“ (yemeğin yapısı anlatılmış)
	sigara böreği	1) Mit Feta und Petersilie gefüllte Teig- „Zigarren“ Feta: Almanya’da satılan Yunan beyaz peyniri (ödüñleme + açıklamalı uyarlama) içine konan malzemelerle açıklanmış 2) “gefüllte Teigröllchen” (içi doldurulmuş hamur ruloları)

4. SONUÇ

Yemek isimleri bir milletin yaşam tarzını, tarihsel geçmişini ve toplumsal belleğini yansıttığından, çeviri stratejilerinin yalnızca dilsel uyum değil, kültürel aktarım düzeyi de önemlidir. Hangi strateji ile çevrilmiş olursa olsun sadece yemeğin ismi nasıl bir yemek olduğunu anlatmakta yetersiz kaldığından her zaman yemeğin görseli eklenmektedir.

“Ödünçleme” stratejisi (emprunt) kültür aktarımı açısından en yüksek potansiyele sahip stratejidir. Kaynak kültürdeki terimin (örn. baklava) hiçbir değişikliğe uğramadan hedef dile aktarılması, özgün kültürün korunmasına olanak sağlar. Türk mutfağına ait özgün bir tatlının uluslararası tanınırlığını artırır.

“Kelime kelime çeviri” (calque) ise kültürel içeriği sadece yüzeysel düzeyde aktarır. Bileşik kelimeler hedef dile doğrudan çevrilir, ancak yemeğin kültürel değerini ya da geleneksel bağlamını yansıtmakta yetersiz kalır (Örn. Patlıcan kebabı → “Auberginen-Kebab”)

“Kelimesi kelimesine çeviri” (Traduction Littérale) kültürel anlamda oldukça zayıf bir stratejidir. Gramatik olarak doğru olsa bile, yemek isminin sembolik, geleneksel, tarihsel veya çağrışımsal anlamlarını yansıtmaz hatta gülünç bir ifade gibi algılanabilir.

Örnek: İmam bayıldı → Der Imam fiel in Ohnmacht

“Biçim veya kelime türü değiştirme” (transposition) kültürel aktarım açısından sınırlı fakat dilsel uyum açısından işlevseldir. Biçim değiştirildiği için bazı kültürel çağrışımlar eksik kalabilir (Örn. Tarhana çorbası → Suppe aus fermentiertem Getreide; fermente tahıllardan yapılan çorba).

“Bakış açısını değiştirme” (modulation) kültürel aktarımı daha anlaşılır hale getirmek için etkili olabilir. Kaynak kültürdeki kavram hedef kültürde daha tanıdık bir ifadeye dönüştürülür (Örn. Zeytinyağlı enginar → “Artischockenherzen in Olivenöl” (Zeytin yağında enginar kalbi). Bu çeviri, şekil ve içerik üzerinden kültürel benzerlik yaratır ama özgünlüğü azaltabilir.

“Eşdeğerlik” (équivalence) İşlevsel aktarım sağlasa da kültürel bağlamı zayıflatabilir. Anlamı değil, işlevi esas alır. Bu da hedef kültürdeki karşılığı öne çıkarır. Pizza, Frikadelle eşdeğer

gibi dursa da köftenin lezzeti ve yöresel çeşitliliği ve toplumsal önemi yansıtılmaz (Örnek: Köfte → Frikadelle).

“Uyarlama” (adaptation) yaratıcılığı ve bağlamsal uyumu desteklediği için kültür aktarımı açısından son derece uygundur. Ancak bu stratejinin başarısı çevirmenin kültürel farkındalığına bağlıdır. İçerik, tarihi-kültürel arka plan ve dini değerler bu şekilde aktarılabilir (Örn. Aşure → “Noahs Süßspeise”, “Süßspeise zum Aschura-Fest”).

Genel olarak değerlendirdiğimizde “kelime kelime çeviriler” ve “kelimesi kelimesine çeviriler” kültürü ve bağlamı taşımada yetersiz kalabilir. Bu stratejilerin seçimi, yemeğin kültürel anlamı ile hedef kitlenin anlayışı arasında denge kurma aracı olarak düşünülmelidir. Türkçeden Almancaya yemek ismi çevirileri, çeviribilimde stratejik kararlar gerektiren özel bir alandır. Eşdeğerlik stratejisi, tanıdık kavramları aktarmada yeterli olurken; kültürel özgünlüğü yüksek yemekler için uyarlama kaçınılmazdır. Eşdeğerlik stratejisi kültürel işlevin korunmasını sağlarken, uyarlama stratejisi hedef kültürde anlaşılabilirliği ve kabulü artırır. Her iki strateji kültür aktarımı bakımından en etkili yaklaşımdır ve aynı zamanda transkültürel iletişimde önemli araçlardır.

Yemek isimlerinin çevirisi, kültürel anlamların yalnızca aktarılmadığı, aynı zamanda dönüştürüldüğü ve yeniden üretildiği bir alandır. Welsch ve Bhabha’nın kuramları, çeviri sürecinin yalnızca dilsel bir işlem olmadığını; aynı zamanda kültürel, tarihsel ve ideolojik bağlamların da etkili olduğu bir süreç olduğunu ortaya koyar. Bu kuramsal çerçeve, çevirmenlerin ve araştırmacıların yemek isimlerini değerlendirirken hem kaynak hem de hedef kültürün dinamiklerini dikkate alarak daha bütüncül analizler yapmalarını mümkün kılar.

Yemek çevirisi, diller arası bir geçişin ötesinde kültürlerarası bir buluşmadır. Welsch ve Bhabha’nın kuramsal

yaklaşımları, bu sürecin sadece dilbilimsel değil, aynı zamanda sosyokültürel bir süreç olduğunu ortaya koyar. Bu nedenle çevirmenlerin, yemek isimlerini çevirirken yalnızca anlam değil, aynı zamanda kültür, tarih ve kimlik aktarımı yaptıklarının bilinciyle hareket etmeleri gerekir. Çevirmenin kültürlerarası farkındalığı bu noktada belirleyicidir.

KAYNAKÇA

- Aksu, B. (1998). *Wilhelm von Humboldt 'da Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Baysan, A. (1990). *Beslenme Kültürümüz*. Kültür Bakanlığı 1230, Kültür Eserleri Dizisi 157, Türk Hava Kurumu İşletmeciliği.
- Casperek-Türkkan, E. (1994). *Türkisch Kochen*. München: Gräfe Unzer.
- Çelik, A. (2019). *Türkische Küche - Vegan*. Berlin: Becker Joest.
- Humboldt, W. v. (1969 [1963]). *Schriften zur Sprachphilosophie III*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Knich, H. (2005). *Türkisch kochen über 200 Original-Rezepte*. Salzburg: Weltbild.
- Naâme, N. H. (1997). *Exotische Küche Original Kochrezepte vom Bosphoros und aus Anatolien*. Hamburg: Asfahani.
- Özbent, S. (2015, sayı 21). Kültürler Arası ve Kültürler Üstü İletişim Aracı Olarak Çeviri. *Çeviribilim Uygulamaları Dergisi*, 13-22.
- Özbent, S. (2020). *Transkulturalitaet in der Translation*. Ankara: Nobel.
- Özbent, S. (2023a). Homi Bhabha'nın 'Kültürel Çeviri' Kavramına Çeviribilimsel Bakış. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, sayı 19, 225-247.
- Özbent, S. (2024). Edebi Çeviriye Transkültürel Bakış. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, say 23, 146-176.
- Özkan, N. (2020). Sucuk Sözü Üzerine. *Dil Araştırmaları*, sayı 27, 21-29.
- Penzkofer, F. (2015). *Cook mal Türkisch*. München: Gräfe und Unzer.

- Poggenpohl, G. (1997). *Türkische Küche Kreative Vielfalt köstlicher Speisen*. Stuttgart: Unipart.
- Ramazanoğlu, G. (1997). *Türkische Küche*. İstanbul: Geçit.
- Seven, A. (2016). *Türkisch Kochen 15 Fleisch und Kebab Rezepte*. Hamburg: Independently published.
- Sivrioğlu, S. D. (2015). *Anatolien. Echt türkisch Kochen mit 140 Rezepten*, Çev. Helmut Ertl. Hamburg: Christiansen.
- Sueda, Ö. (2023a). Transkültürel İletişim Şekli Olarak Çeviri. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, özel sayı, 661-679.
- Şahin, A. (2010). *Türkisch Kochen und Backen*. München: EMF.
- Şahin, A. (2021). *Türkiye - Türkisch Kochen: 60 Lieblingsgerichte*. München: EMF.

EDEBÎ ÇEVİRİDE YAPAY ZEKÂ VE İNSAN YORUMLARI: İSTEM TÜRLERİNE GÖRE ÖRTÜK ANLAM FARKLILIKLARI¹

Derya OĞUZ²

1. GİRİŞ

Edebî eserlerin çevirisi her zaman bir tartışma konusudur. Son yıllarda özellikle yapay zekâ ile edebî eser çevirisinin ne ölçüde işlevsel olabileceği tartışılmaktadır ve bu alanda çalışmalar yürütülmektedir. Genel kanı, edebî eserlerin çevirisinde insan çevirmenin daha başarılı olduğu yönündedir. Ben buna en azından şimdilik diye bir ekleme yapmak istiyorum, zira zamanın ne getireceğini bilemiyoruz. Bu çalışmada da yapay zekâ sistemleri ile edebî çeviri ilişkisi ele alınmıştır. Ancak çalışmanın temel varsayımı, insan çevirisinin mutlak doğru olduğu yönünde değildir. İncelenen örneklerde insan çevirisi, yalnızca genel kabul görmüş normlar ve yerleşik uygulamalar doğrultusunda bir referans noktası olarak kullanılmıştır. Çalışmanın amacı insan çevirmen ile yapay çeviri³ arasında bir yargıya varmak değil, aksine yapay çeviriyi

¹ Bu çalışma, araştırmacının *Übersetzungsprobleme für die Wiedergabe der bildhaften Ausdrücke im Roman Böll's 'Der Zug war pünktlich'* adlı yüksek lisans tezinde ele aldığı edebî çeviride örtük anlam sorunlarını, yapay zekâ destekli çeviri uygulamaları bağlamında ele almayı ve teknolojik gelişmeler ışığında yeniden tartışmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda tezde kullanılan metin birimler çalışmada incelenmiştir.

² Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, ORCID: 0000-0001-5228-076X.

³ Yazdığı kitap birçok dile çevrilen ve dünyanın çeşitli üniversitelerinde okutulan saygıdeğer bilgisayar mühendisi Ethem Alpaydın hocamız, makine öğrenmesini “Yapay Öğrenme” (2020) olarak adlandırmaktadır. Çeviribilim alanında çalışan Mehmet Şahin hocamızın ise “Yapay Çeviri” (2023) adlı bir eseri bulunmaktadır.

yönlendiren etkenleri incelemektir. Zira insan çevirmenin yaptığı çeviriler de değerlendiren kişiye göre değişiklik arz edebilir. Kimine göre mükemmel bir aktarım sayılabilecek metin, bir başkasına göre yetersiz olabilmektedir. Bunun sebebi, çeviri kalitesini değerlendirecek ölçütlerin kişiden kişiye ve beklentilere göre değişmesidir. Lommel vd., kişiden kişiye ve yorumdan yoruma değişebilen çeviri değerlendirmelerini daha objektif bir konuma çekebilmek bakımından spesifik bazı metrikler geliştirmişlerdir (2014: 457).⁴ Bu tür ölçütlerin belirlenmesine duyulan ihtiyaç, değerlendirme süreçlerinde olduğu kadar üretim süreçlerinde de önemlidir. İnsan çevirisinin referans alındığı çalışmanın çıkış noktası, yapay zekâ sistemleri için edebî çeviride bağlam, yorum ve aktarıma ilişkin stratejilerin nasıl yönlendirilebileceği sorusudur.

Bu doğrultuda çalışma, Heinrich Böll’ün “Der Zug war pünktlich” (1949) adlı eserinden alınan metinlerin, farklı yapay zekâ destekli çeviri yönlendirmeleri altında nasıl çözümlendiğini ve üretildiğini incelemiştir. Özellikle savaş sonrası Alman edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olan Böll’ün metinleri, dilsel yoğunluk, duygusal alt metinler ve örtük anlam bakımından zengin örnek teşkil etmektedir. Çalışmada özellikle anlam yoğunluğu olan örtük ifadelerin çevirisine odaklanılmış ve incelenen birimler Zeyyat Selimoğlu tarafından gerçekleştirilen insan çevirisi ile birlikte ele alınmıştır. Eserde yer alan metinlerde, savaşın insanlar üzerinde yarattığı

Bu nedenle çalışmada yapay zekâ çıktıları için yer yer “yapay çeviri” ifadesi kullanılmıştır.

⁴ Yüksek lisans tezimde çeviri alanını yeni tanımaya başladığım dönemde, o günün koşullarında sahip olduğum bilgi birikimi ve bağlam doğrultusunda yaptığım değerlendirmelerin bugün geldiğim noktada oldukça farklılaştığını görüyorum. Bu durum, bir çeviri ürününün değerlendirilmesinin aynı kişi tarafından dahi zamanla değişebileceğini ve dönüşebileceğini göstermektedir. Nitekim Lommel ve arkadaşları, öznel yargıların sınırlılığını vurgulamış; subjektifliğin bizi bir yere götürmeyeceği gerçeğine işaret ederek çeviri değerlendirmelerinde hata temelli metrikler geliştirmişlerdir.

travmalar, ölümle yüzleşme, yabancılaşma ve insan ilişkilerinin kırılabilirliği gibi konular ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, aynı özgün metin birimlerinin üç farklı yapay zekâ yönlendirmesi (istem/komut/prompt) altında nasıl farklı çeviri çıktıları verdiğini karşılaştırmalı olarak analiz etmek; farklı çeviri biçimlerinin çeviri kalitesi, anlamın korunması, akıcılık ve bağlamsal aktarım bakımından nasıl ayrıştığını ortaya koyarak yapay zekâ sistemlerinde yönlendirici işlevi olan istem türlerinin (*prompting*) çeviri sürecine etkisini ortaya koymaktır. Bu yönüyle çalışma, çeviri sistemlerinin geliştirilmesine ve insan denetimiyle çalışan “*human-in-the-loop*” (Yang vd., 2023) yapıların tasarımına yönelik ampirik bir zemin sunmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmada Heinrich Böll’ün eserinden seçilen 5 metin, varsayılan parametrelerle⁵ GPT-4 modelinin ChatGPT arayüzü üzerinden yönlendirmesiz ham istem (*raw prompted*), persona istemi (*plain prompted*) ve yapılandırılmış istem (*formatted JSON prompted*) olmak üzere üç farklı istem türü ile çevrilmiş; ardından çeviri çıktıları betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiş; her bir örnek için çeviriler arasındaki farklılıklar açıklanarak yapay zekâ temelli istem yapılandırılmalarının çeviri kalitesine etkisi değerlendirilmiştir. Bulgular hem insan çevirisinin yorumlayıcı yönünü hem de yapay zekâ çevirilerinin sınırlarını ve potansiyelini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

⁵ İstemlerin yönlendirici etkisinin doğrudan gözlemlenebilmesi amacıyla dil modelinin *temperature*, *max_tokens*, *top_p*, *frequency penalty* gibi parametreleri sistem ayarlarında kullanılmış, kullanıcı tarafından değiştirilmemiştir.

Çalışmada seçilen özgün metin birimleri üç farklı biçimde işlem görmüştür:

- 1) Ham/Yönlendirmesiz (*Raw*) Çeviri: Bağlam verilmeden yalnızca özgün metnin Türkçeye çevrilmesi biçiminde bir istemdir.
- 2) Persona İstemi (*Plain Prompted*): Doğal dil ile açık bir görev tanımı verilmesi biçiminde bir istemdir.
- 3) Yapılandırılmış JSON İstemi (*Formatted JSON Prompted*): Yapılandırılmış bir JSON (*JavaScript Object Notation*) komutuyla verilen görev tanımı ve çeviri parametrelerinden oluşan istemdir. Çalışmaya özgü oluşturulmuş istemde örtük anlam çözümlemesi, strateji ve erek kitle tanımı ile birlikte bağlamsal yorum içeren yönerge verilmiştir.

Yukarıdaki istemlerle işlem gören özgün metin birimleri, insan çevirmen tarafından gerçekleştirilen çeviriler referans alınarak karşılaştırılmıştır. Çeviriler, makine ve insan çevirisi araştırmalarında Lommel vd. (2014) tarafından geliştirilen Çok Boyutlu Kalite Metrikleri (*Multidimensional Quality Metrics - MQM*) çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede çeviri değerlendirmelerinde subjektif değerlendirmelerin önüne geçmek amacıyla geliştirilmiş metrikler, çeviri kalitesini çeşitli hata kategorileri üzerinden tanımlamayı amaçlamaktadır. Metrikler aynı zamanda duruma göre kişiselleştirilebilen esnek bir yapıya sahiptir.

Edebî metinlerinin çevirisinde doğru bilgi aktarımının yanı sıra aynı zamanda duygusal tonun, atmosferin, örtük anlamların ve anlatı biçiminin korunmasını gerektirdiğinden, bu çalışmada MQM'nin çekirdek ilkeleri korunmuş; ancak hata sınıflandırması yerine edebî metinleri estetik ve bütüncül yönüyle değerlendirmeye olanak sunan bazı metrikler

eklenmiştir. Metrikler, edebi çeviride anlam-üslup dengesini temel alan altı ana başlıkta toplanmıştır:

Doğruluk (*accuracy*)

Akıcılık (*fluency*)

Anlamsal yeterlilik (*semantic adequacy*)

Örtük anlamın korunması (*implicit*)

Bağlamsal ve dil kullanımsal uygunluk (*pragmatik fidelity*)

Üslup ve ton uyumu (*stylistic correspondence*)

Bu araştırmada kullanılan yapay zekâ çıktıları, araştırmacı tarafından belirlenen standartlaştırılmış prompt koşulları altında üretilmiştir. Çalışma, yapay zekânın nihaî çeviri yeterliliğinden ziyade yönlendirmenin çeviri kalitesi üzerindeki etkisini test etmektedir. Bunun yanı sıra çalışmada deterministik bir sistem yerine büyük dil modeli (LLM) kullanıldığı için, sonuçlar belirli bir model sürümüne göre yorumlanmalıdır.

3. İSTEM MÜHENDİSLİĞİ VE TASARIMI

İstem mühendisliği çalışmaları yapay zekânın gelişmesiyle birlikte son zamanlarda büyük ivme kazanmıştır. Özellikle çeviri alanında çeviri kalitesini belirleyen değişkenlerin ve çeviri çıktılarının niteliği, araştırmalarında istem tasarımı konusu öne çıkmaktadır. Çeviri bağlamında istem mühendisliği, modelden istenen çıktı türünü, bağlamı, hedefi ve üslubu bilinçli şekilde tanımlayarak sistemin çeviri kararlarını yönlendirme süreci olarak tanımlanabilir (McKinsey, 2024; Canbaz & Zengin, 2024: 93). Yapay zekâ sistemlerinin entegre edildiği büyük dil modelleri, verilen yönergeleri, erek okur

profilini, ton ve bağlam bilgilerini de dikkate almaktadır. Bu nedenle çeviri görevlerine yönelik oluşturulan komutlar ve yönergeler, çeviri çıktılarının kalitesini ve niteliğini doğrudan etkileyebilir. Zira son yıllarda yapılan çalışmalar, yapısal ve görev temelli yönlendirmelerin, ham ve bağlamsız çeviri istemlerine kıyasla daha tutarlı ve amaç odaklı çıktılar ürettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, prompt/istem mühendisliği hem çeviri kalitesinin kontrol edilebilirliğini artırmakta hem de insan-yapay zekâ iş birliğine dayalı yeni çeviri modellerinin gelişimine katkı sunmaktadır. Bunun yanı sıra çeviri çalışmalarında çeviri süreci öncesinde, çeviri sürecinde ve de son düzenleme (*post-editing*) sürecinde istemlerin etkisine yönelik araştırmalar dikkati çekmektedir.

Yapılan araştırmalar arasında "*Optimizing Machine Translation through Prompt Engineering: An Investigation into ChatGPT's Customizability*" (Yamada, 2023) başlıklı çalışma, büyük dil modellerinde çeviri niteliğini artırmak için istem tasarımının belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Çalışmada, çeviri girdisinin yapısal niteliği, görev tanımları, bağlam sunumu ve erek kitlenin belirtilmesi gibi parametrelerin, çeviri doğruluğunu ve tutarlılığını artırdığı ortaya konmuştur. Özellikle görev tanımı içeren istemlerin, metin işlevine yönelik açıklamaların ve biçimsel yönergelerin çeviri kalitesinde anlamlı iyileşme sağladığı vurgulanmaktadır. Çalışma, pazarlama metinlerinin çevirisinde dil modellerinin yönergeleri dikkate alabileceğini ileri sürerek “insan benzeri stratejik karar verme” niteliğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra çalışmada, doğru istem stratejisinin, post-editing uygulamalarına yardımcı olduğu ve çevirmen-yapay zekâ iş birliği modelleri için kritik olduğu belirtilmektedir.

Yapay zekâ sistemlerinin verimliliğini artırma ve insan-yapay zekâ iş birliğini vurgulama bakımından Liu vd.’nin “*Prompting Frameworks for Large Language Models: A*

Survey” başlıklı çalışması öne çıkmaktadır. Liu vd. (2023: 2), istem yapılarını büyük dil modellerinin dış dünya ile doğru ve anlamlı şekilde etkileşim kurmasını sağlayan üst bir katman biçiminde tanımlayarak istem kategorilerinden ve çerçevelerinden söz etmektedir.

4. İSTEM TÜRLERİ

İstem tasarımı ve istem türleri ile ilgili çalışmalar oldukça fazladır. Bu çalışmada üç temel istem biçimi kullanılacaktır. Bunlardan ilki “*zero-shot prompting*” (sıfır atış istemi) adıyla anılan, herhangi bir yönlendirme yapılmaksızın doğrudan girdi metnini çevir komutuyla işleyen istem biçimidir (Brown vd., 2020: 7). “*Raw prompting*” adıyla da çeşitli çalışmalarda karşımıza çıkabilecek çeviri yönlendirmesinde “Bu metni İngilizceye çevir” biçiminde basit bir komut verilmekte, bağlama ya da metin türüne ilişkin herhangi bir bilgi sunulmamaktadır.

Bunun yanı sıra çeşitli çalışmalarda “*role prompting*” (Wang vd., 2023) ya da “*persona prompting*” (He, 2024) olarak geçen istem biçimi, çeviri görevi oluşturularak ve bir çevirmen personası yüklenerek oluşturulan yönlendirmeleridir (*plain prompts*). Çeviri çalışmalarında istem tasarımının bilişsel yönlendirme etkisini görmek bakımından yaygın olarak işlenen bir istem biçimidir. Persona istemleri, doğal dilde oluşturulur ve biçimsel bir standart gerektirmez. “Sen bir edebiyat çevirmenisin. Bu metni Türk edebiyat okuru için çevir.” biçiminde bir yönlendirme, bu kategoriye örnek verilebilir.

Yapılandırılmış istem anlamına gelen “*structured prompting*” ise, bir dil modeli çıktısının biçim ve içeriğini sistematik olarak yönlendirme ile oluşturulmakta ve belli biçimsel özelliklerle yapılandırılmaktadır (Liu vd., 2023: 21). JavaScript kökenli yapısal görev tanımlama şablonları biçiminde

yapılandırılmış istemler, çeviri gibi bağlama duyarlılık gerektiren işlemlerde doğruluk ve tutarlılık gösterebilmektedir. Yapılandırılmış istem tasarımı JSON formatı, veri yapılarının açık biçimde tanımlanmasına izin veren bir yapı sağlamaktadır. Neubauer vd.'nin (2025: 2) çalışmalarında belirttikleri üzere JSON şemaları, web servislerinde veri alışverişi, yarı-yapılı belgelerin temsil edilmesi ve uygulama ara yüzleri için standartlaşmış bir format olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır. JSON formatının basitliği ve şemaya dayalı doğrulama kapasitesi, öğrenen sistemlerin yapılandırılmış veri gereksinimleri ile uyumludur ve bu nedenle makine öğrenimi süreçlerinde doğal bir veri aktarım modeli olarak kabul edilmektedir. JSON formatının araştırmacılar tarafından belirtildiği üzere programlama dillerince geniş şekilde desteklenmesi ve insan tarafından okunabilir yapısı, çeviri sürecinin bilişsel yönlendirme aşamasında da önemli bir altyapı avantajı sunabilmektedir. Bu bağlamda, JSON formatının sağladığı biçimsel doğrulama ve yapı tanımlama kapasitesi, model çıktılarının belirli çeviri parametrelerine göre yönlendirilmesini ve denetlenmesini mümkün kılmaktadır. Yapay zekâ çevirilerinde JSON biçimli istemler, görev tanımı, çeviri amacı, ton, üslup ve işlev gibi parametrelerin alanlara ayrılarak modele iletilmesini sağlamaktadır. Böylece dil modeli, çeviri görevini yapılandırılmış bir amaç çerçevesi içinde algılamakta ve çeviri çıktısı stratejisini buna göre düzenlemektedir.

Edebî çeviri gibi çok katmanlı ve estetik yapıya sahip metinlerde ise JSON tabanlı istem tasarımı, modelin işlevsel beklentilere göre yönlendirilmesini sağlayarak çeviri sürecini daha denetlenebilir ve değerlendirilebilir bir biçime dönüştürebilir. Böylelikle yapılandırılmış istem ile bir dil modelinin çeviri edimini insan çevirmen karar süreçlerine daha yakın bir forma taşımak mümkün olabilir. Bu çalışmada da

yönlendirmesiz çeviri ve persona istemi yanı sıra yapılandırılmış istem biçimlerinden biri olan JSON ile çeviri çıktısı üretilmiş ve yönlendirmeler altında dil modelinin çeviri davranışı incelenmiştir. Çalışmada kullanılan JSON istemi aşağıdaki biçimde yapılandırılmıştır:

```
{
  "görev": "edebiyat çevirmeni",
  "konu": "2. dünya savaşında alman askerinin travmaları",
  "erek_kitle": "edebiyat okuru",
  "aktarım_stratejisi": "örtük ifadeleri ve atmosferi koru",
  "source_text": ".....",
  "örtük_anlam": ".....",
  "target_text": ".....",
  "yorum": "....."
}
```

Tablo 1- Yapılandırılmış JSON istem örneği

5. HEINRICH BÖLL

1917 yılında Köln’de doğan Heinrich Böll’ün eserleri, savaş sonrası Alman edebiyatının klasikleri arasındadır. Böll, çağının olduğu kadar, Köln şehrinin de kendi sanatını ve hayatını belirlediğini sık sık vurgulamıştır. Çocukluğu Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen yokluk devrinde, gençliği ise İkinci Dünya Savaşı’nda geçen Böll, savaş denen felaketi yaşamış ve bu durumdan oldukça etkilenmiştir. Savaşı yaşamış olması, onun Nasyonal sosyalizme ve militarizme olan bakışını belirlemiştir. Çok çocuklu bir ailenin altıncı çocuğu olarak dünyaya gelen Böll’ün, aynı zamanda bir kitapçıda çıraklık yaparak sürdürdüğü Germanistik öğrenimi, savaş için askere çağırılmasıyla yarıda kalır. Üniformayı, askerlik hayatını ve savaşı hiç sevmemiştir. Fransız cephesinde, Rus cephesinde

savaşır, birkaç kez yaralanır. Her fırsatta cepheye dönmek istemediğini belirtir (Aytaç, 2005: 414-415).

“Romanlarının asıl konusu çoğunlukla savaş sonrası Almanya'sında geçer, ama yazar savaşı ve Nazi devrini roman figürlerinin hatıraları şeklinde sık sık roman dokusuna katar; öyle ki bu konular eserlerinde ikinci bir zaman düzlemi halinde hep mevcuttur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra şiir yazıla yazılamayacağı hakkındaki yargıdan hareket eden Böll, 1945 sonrası yazarların işinin zor olduğunu, ama nefes almaya devam ettiğimize göre edebiyatla uğraşmaya da son verilemeyeceğini hatırlatır. Savaş sonrası Alman edebiyatının en belirgin özelliği Böll' e göre yurtsuzluktur, evi barkı olmama duygusudur. Kendi eserlerinde de huzursuz, bir yerde yerleşmeyen, evsiz barksız kişilerin hikayelerine çok yer verir. Savaş sonrası ekonomik krizin yarattığı ev kıtlığı, savaş dul ve yetimlerinin mesken sorunu, bunun beraberinde getirdiği toplumsal ve ruhi problemler de sık sık ele alınan konular arasındadır.” (Aytaç, 2005: 421)

Aytaç'ın belirttiği üzere (2005: 414-421) Böll, eserlerinde Nazi dönemini, savaş yaşantısını ve savaş sonrası problemlerini insancıl bir düzeyde dile getirmiştir. Böll, kendisini savaş kuşağının temsilcisi olarak görerek kendisini bu kuşağın mutsuzluğunu, huzursuzluğunu, yoksulluğunu ve çaresizliğini dile getirmekle görevli saymış; edebiyatı bu uğurda bir araç olarak kullanmıştır. Eserlerindeki anlatı yoluyla Böll, insanlığı yaşanacak yeni acılara karşı uyarmak istemiştir.

Böll'ün nasyonal sosyalizme karşı eleştirel tutumu, savaşı ve Federal Almanya'nın refah toplumunu eleştirmesi, onu doğu blokunun en çok okunan yabancı yazarı haline getirmiştir. Heinrich Böll'ün Almanya dışındaki başarısı daha çok hümanizmine ve ahlakçılığa dayanmaktadır. Bu yönüyle Böll, bir milletin tarihi vicdanını dile getiren yazar olarak kabul edilmektedir.

5.1. “Der Zug war pünktlich”

1949 yılında yayımlanan “Der Zug war pünktlich” adlı romanın kahramanı Andreas, savaş sırasında izinli olarak memleketini ziyarete gelen bir askerdir. Ne yazık ki savaş evini yıkmış, ailesini yok etmiştir. İznini geçirecek bir yeri kalmadığı için tekrar cepheye dönmek üzere trene biner. Savaş olgusunun gerçek ve acı yüzü olan ölümün nefesini neredeyse içinde hisseden Andreas, kendisini ölüme yaklaştıran yolculuğun aracı olan treni, Azrail’in bir hizmetkârı olarak algılamaktadır. Büyük bir ruhî çöküntü ve çaresizlik içinde esrarengiz bir ölüm önseziğine kendini kaptırır. Uzak olmayan bir yerde ve yakın çok yakın bir gelecekte kendini bekleyen ölüme her an biraz daha yaklaştığını bilir. Trende tanıştığı arkadaşlar onu Lemberg’de bir geneleve götürürler. Burada karşısına çıkan Polonyalı genç kız, öğrenimini savaş yüzünden yarıda bırakmak zorunda kalmış bir konservatuvar öğrencisidir. Birlikte geçirdikleri gece, kaderlerinin ortak yanlarını keşfederek birbirlerine yakınlık duymalarını sağlar. Onu ölümden kurtarmak isteyen kız, bilmeyerek onu ölüme sürükler; maalesef kendisinin üyesi olduğu bir direniş grubunun suikastına kurban olurlar.

6. ÖRNEKLER ÜZERİNDEN SİSTEM ÇEVİRİLERİNİN ANALİZİ⁶

Bu bölümde romandan seçilen ve örtük anlam içeren metin birimler, farklı istem türleriyle GPT4 dil modelinin ChatGPT ara yüzü üzerinden çevrilmiştir. Her bir örnekte, öncelikle insan çevirisi sunulurken, değerlendirmelere referans

⁶ Yapay zekâ ile gerçekleştirilen bütün çeviriler, makalenin sınırlı hacmi nedeniyle txt. dosyası biçiminde sunulmuştur. <https://drive.google.com/drive/folders/10whuY7idZQbJVqVFrjJNNaFz0CvKb5Ma?usp=sharing>

olabilecek bir temel oluşturulmuştur. Ardından çeviri çıktıları, ölçütler bakımından karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde her bir örnek için ilgili bağlam korunmuş, istem türlerinin çeviri kararları üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

6.1. Savaşın Dehşeti ve Ölüm Korkusu

Savaşın dehşetinin insanlar üzerindeki olumsuz etkilerinin anlatıldığı romanda asker Andreas, kendisini ölüme götüreceğini düşündüğü trene binmek üzere peronda beklerken; zihni onu intihar, ölüm, firar düşünceleriyle delirmenin eşiğine getirmiştir. Ölüm korkusu ile duygularını bastırarak kapatmış; bu durum konuşmasına donukluk olarak tezahür etmiştir. Yanındaki görevli rahibin “Neden trene binmiyorsun?” sorusu karşısında içinde bulunduğu durumu birkaç cümle ile ifade eder. Andreas’ın içinde bulunduğu psikolojik durum, yazarın şu tasvirleriyle okura sunulmaktadır:

Er sprach ganz kalt, als flössen seine Worte wie Eis von den Lippen.
(Böll, 1993: 5)

Sözleri dudaklarından buz damlaları gibi akarcasına, soğuk soğuk konuşuyordu er. (Selimoğlu, 2024: 9)

Yukarıda görüldüğü üzere özgün metnin Selimoğlu tarafından gerçekleştirilen çevirisinde, özgün metinde ölümün soğuk yüzünün anlatıldığı ifadelerin doğru karşılık bulduğu ve örtük anlamın korunduğu söylenebilir. Özgün dilde dikkati çeken nokta, karakterin hayattan kopmuş, donuk tavrıdır ve bu tavır erek dilde de hissedilmektedir. Özellikle “kalt” ve “Eis” sözcükleri ölüme atıfta bulunan yönleriyle erek dilde benzer biçimde edebî ve akıcı bir üslupla aktarılmış, bağlamsal ve anlamsal bütünlük büyük oranda sağlanmıştır. Elbette çeviri, farklı biçimlerde eleştiriye ve önerilere açık olabilir ancak buradaki amacımız daha önce de belirtildiği üzere insan çevirisini referans alarak yapay çevirilerin yönlendirmenin etkisi altında nasıl tepki verdiğini incelemektir.

Raw Translation	Plain Prompted	JSON formatted
Sesi buz gibiydi, sanki kelimeler dudaklarından buz gibi akıp gidiyordu.	Soğuk bir sesle konuştu; sanki dudaklarından dökülen her sözcük buzdanmış gibi ağır ve kesiciydi.	Sesi buz gibiydi; sanki kelimeler dudaklarından erimeyen buz parçaları gibi dökülüyordu.

Tablo 2. Örnek 1

Özgün metnin bağlamı verilmeden ve yönlendirme yapmadan gerçekleştirilen yapay zekâ çevirisine bakıldığında doğruluk, akıcılık, anlamsal bütünlük, bağlamsal uyum, üslup ve örtük anlamın korunması biçimindeki ölçütleri tam olarak karşılamadığı görülmektedir. Her ne kadar “sesi buz gibiydi” ifadesi işlevsel olarak yaygın ve doğru bir kullanım olsa da cümlelerin devamında “kelimelerin dudaklarından buz gibi akıp gitmesi”, burada kullanılan metaforun yüzeysel kalmasına ve basitleşmesine sebep olmuştur. Söz konusu ifade, insan çevirisindeki “buz damlaları” ifadesi ile kıyaslandığında üslup ve ton bakımından mekanik bir izlenim vermekte, metnin akıcılığını sekteye uğratmakta ve bağlamsal uyumu karşılamamaktadır. Bunun yanı sıra “buz” sözcüğünün erek metinde iki kez kullanılmış olması, örtük anlamın korunması bakımından metnin örtük etkisini zayıflatmaktadır.

“Sen bir edebiyat çevirmenisin. Metni Türk edebiyat okuru için Türkçeye çevir” istemi ile gerçekleştirilen çevirinin doğruluk ölçütüne uygun ancak yorumlayıcı bir biçimde üretildiği görülmektedir. “Er sprach ganz kalt” ifadesine karşılık gelen “soğuk bir sesle konuşmak” ifadesiyle üslup ve örtük anlamın korunduğu; bağlama uygunluğun, anlamsal bütünlüğün sağlandığı söylenebilir. Cümlelerin ikinci bölümünde “sanki dudaklarından dökülen her sözcük buzdanmış gibi ağır ve kesiciydi” biçiminde yorumlanarak aktarılmış ifade, doğrudan Almanca özgün metinde olmamakla birlikte, çeviride “buz” imgesinin dolaylı etki ile görselleştirilmesi söz konusudur. Metnin ilgili kısmında karakterin dudaklarından dökülen

sözcüklerin “buzdanmış gibi ağır ve kesici” biçiminde aktarılması, metnin dramatik tonunu hafif yükseltmekte; diğer taraftan akıcılığı tartışmalı bir hale getirmektedir. Asker Andreas’ın ölüm korkusunun konuşmasına yansıyan boyutunu taşıyan örtük anlam, erek dilde buz imgesinin korunmasıyla ve duygusal anlamda donmanın görünür kılınmasıyla büyük ölçüde aktarılmıştır; ancak çeviriye eklenen “ağır ve kesici” nitelendirmeleri, özgün metindeki nötr soğukluğu bir parça dramatikleştirerek örtük anlamı açımlayan bir vurgu yaratmıştır.

Yapılandırılmış istem formatı ile “Sesi buz gibiydi; sanki kelimeler dudaklarından erimeyen buz parçaları gibi dökülüyordu.” biçiminde Türkçeye aktarılan cümlede anlamsal doğruluğun ve bütünlüğün büyük ölçüde sağlandığı; üslubun korunduğu ve metnin bağlamına uygun aktarıldığı görülmektedir. Cümlede “sesi buz gibiydi” ifadesiyle ve ardından gelen ifadede “kelimelerin dudaktan buz parçaları gibi dökülmesi” betimlemesiyle duygusal atmosferin yansıması ve ölüm korkusunun dildeki soğuklukla özdeşleştirilmesi söz konusudur. Buradaki örtük anlamın erek dilde korunduğu söylenebilir ancak “erimeyen” ifadesinin eklenmesiyle akıcılığın sekteye uğratıldığı biçimde bir değerlendirme de yapılabilir. Zira “erimeyen” ifadesi, metindeki örtük anlamın fiziksel bir özellik üzerinden gereksiz biçimde açımına sebep olmaktadır. JSON istemi ile yapılan çeviride sistemin metin ile ilgili yorumu ise şöyledir: *Konuşmanın duygusuzluğu, karakterin içsel kopuşunu ve bastırdığı duyguları yansıtır. Askerin konuşma tarzı, savaşın yarattığı duygusal uyuşmayı ve iletişimdeki soğukluğu betimler. 'Eis' (buz) imgesi, içsel donmuşluğu sembolize eder.*

6.2. Kara Tren

Asker Andreas’ın tren istasyonundaki ruh haline ilişkin diğer bir sahne, askerin trene bindikten sonra ardında bıraktığı

istasyondan ayrılışını betimlemektedir. Özgün dil yazarı, trenin istasyondan uzaklaşmasını askerin gözünden aşağıdaki şekilde kaleme almıştır:

»Ich will nicht sterben«, schrie er, »ich will nicht sterben, aber das Schreckliche ist, daß ich sterben werde... bald! *Immer mehr entfernte sich die schwarze Gestalt auf diesem kalten grauen Bahnsteig... immer mehr, bis der Bahnhof in Nacht verschwunden war.* (Böll, 1993: 5)

“Ölmeye niyetim yok!” diye bağırdı er, “ölmek istemiyorum, ama işin kötü tarafı da şu ki öleceğim...yakında...” *Soğuk gri peron üzerinde o kara tren gittikçe uzaklaştı...gittikçe uzaklaştı; geceye bürünmüş istasyon gözden kayboluncaya kadar dek.* (Selimoğlu, 2024: 10)

Askerin ölmeye dair düşüncelerinin ve kaçınılmaz sona gidişinin tasvir edildiği bölümde insan çevirmenin iki kez tekrarlanan “Ich will nicht sterben” ifadesini, ilkinde “Ölmeye niyetim yok”, ikincisinde ise “Ölmek istemiyorum” biçiminde aktardığı dikkat çekmektedir. Burada duygusal atmosferin çeviriye ilk ifade için ölümü kabullenmeme biçiminde yansıdığı; ikinci ifadenin ise ölümüne teslim olma zorunluluğunu yansıttığı söylenebilir. Bu doğrultuda çevirmenin bu bölümde yorumlayıcı bir aktarım gerçekleştirdiği biçimde bir değerlendirme yapılabilir. Bunun yanı sıra dikkati çeken, “siyah silüet” anlamındaki “schwarze Gestalt” tamlamasının erek dilde somutlaştırılarak “kara tren” biçiminde imgeleştirilmesi ve örtük ifadenin belirginleştirilme eğilimidir. Özgün metin yazarının treni betimlemek için tercih ettiği “schwarze Gestalt” ifadesi, nötr bir figür olarak askerin yaşamıyla ölüm arasındaki yolculuğu gerçekleştiren bir semboldür. Erek dilde ise “kara tren” olumsuz bir anlamda belki de hiç gelmeyecek olan ve umutsuzluğa atıfta bulunan bir figür olarak betimlenebilir.

Raw Translation	Plain Prompted	JSON formatted
“Ölmek istemiyorum,” diye bağırdı, “ölmek istemiyorum... ama korkunç olan, ölecek olmam... yakında!” Soğuk, gri peronda duran o siyah silüet gittikçe uzaklaştı... daha da uzaklaştı... ta ki istasyon geceye karışıp gözden kaybolana dek.	“Ölmek istemiyorum!” diye haykırdı. “Ölmek istemiyorum! Ama korkunç olan şu ki, öleceğim... yakında!” Siyah silüet, soğuk ve gri peronda gittikçe uzaklaştı... daha da uzaklaştı... ta ki istasyon gecenin içinde kaybolana dek.	“Ölmek istemiyorum!” diye haykırdı, “ölmek istemiyorum, ama korkunç olan şu ki öleceğim... yakında! Soğuk gri peron üzerinde kara silüet giderek uzaklaştı... giderek uzaklaştı; istasyon geceye gömülene dek.”

Tablo 3. Örnek 2

Yönlendirmeden gerçekleşen çevirinin doğruluk ve anlamsal bütünlük ölçütlerini görece karşıladığını, metnin akıcı olduğunu, bağlamsal uyumun ve tonun korunduğunu söyleyebiliriz. “Ich will nicht sterben.” ifadesinin her üç istem türünde “Ölmek istemiyorum.” biçiminde nötr ve tekrar eden bir üsluba sahip olması dikkati çekmektedir. Metinde “schwarze Gestalt” olarak ifade edilen örtük anlam, sözcük düzeyinde “siyah silüet” biçiminde görece benzer biçimde aktarılmıştır. Persona istemi ile gerçekleştirilen çeviride de örtük anlam aynı biçimde “siyah silüet” ifadesiyle karşılanmıştır. Diğer ifadelerin çevirisi de ölçütler bakımından aşağı yukarı benzerdir. Yönlendirmesiz çeviride “schreien” fiilinin düz anlamda “bağırarak” fiili ile verilmesi ve buna karşılık persona istemi ile yapılan çeviride daha duygusal bir tonu olan “haykırmak” sözcüğünün seçilmesi, en bariz farklardan biridir. Bunun yanı sıra metnin akıcılığına ve üslubuna baktığımızda yönlendirmesiz çeviriye nispeten daha başarılı olduğu göze çarpmaktadır.

JSON istemi ile gerçekleştirilen çeviriye gelince, doğruluk, anlamsal bütünlük, bağlamsal uyum ve üslup ölçütlerinin karşılandığı göze çarpmaktadır. Yukarıda tartışılan sözcük seçimlerinde “schreien” fiiline karşılık yine “haykırmak”

fiilinin seçilmesi; “schwarze Gestalt” ifadesinin yerine “kara silüet” ifadesinin tercih edilmesi ilginçtir. Bu istemle gerçekleştirilen çeviride en bariz göze çarpan tercih, son cümlede istasyonun gecenin karanlığında gözden kaybolmasının “istasyon geceye gömülünceye dek” biçiminde estetik ve edebî bir dil kullanımıyla verilmiş olmasıdır. Burada ayrıca dikkati çeken, “gözden kaybolmak” anlamına gelen “verschwinden” fiilinin Türkçede ölümle ve definle ilişki kuracak bir eylem olan “gömmek” ile karşılanmış olmasıdır. Zira JSON istemi ile yapılan çevirinin yorumu şöyledir: *Çeviride tekrarlanan 'ölmek istemiyorum' vurgusu, karakterin panik ve çaresizliğini aktarıyor. Kara siluetin uzaklaşması, ölümü kaçınılmaz bir kader olarak betimleyen metaforik bir atmosfer yaratıyor.*

Sistemin yaptığı yorum doğrultusunda bu seçimin sahnenin bağlamında hâkim olan ölüm temasını sezgisel olarak güçlendirdiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra bu seçim, özgün metindeki imgesel yoğunluğun artmasına sebep olabileceği için yorumlayıcı bir çeviri niteliği taşıdığı da öne sürülebilir.

6.3. Sözlerin Kadersel Etkisi

İstasyondan ayrışılın ardından kara trenin geceye karışması, karakterin ruh halinde karanlık bir atmosfer yaratmıştır. Aşağıdaki metinde özgün dil yazarı Böll, özellikle ayrılık anlarında rastgele söylenmiş gibi görünen sözcüklerin, nasıl o sözü söyleyen kişilerin kaderi haline geldiğini ele almaktadır. Burada sözcüklerin metafizik etkisi ve yine ölüm temasının ağırlık kazandığı görülmektedir.

Aus dem leichtfertigen Geplätscher unbedachter Rede, meist jenen furchtbar schweren und matten Worten beim Abschied an den Zügen, die den Tod führen, fällt es wie eine bleierne Welle zurück auf den Sprechenden, der plötzlich die erschreckende und zugleich berauschende Gewalt alles Schicksalhaften kennenlernt. (Böll, 1993: 6)

Gelişigüzel bir konuşmanın düşüncesiz boşboğazlığından, çocukluk ölüme giden bir trendeki ayrılık konuşması sırasında duyulan şu müthiş kasvetli ve donuk sözler, bütün kaderle ilgili korkunç, aynı zamanda da sihirli gücünü birdenbire gören söz sahibinin üzerine kurşundan dalga gibi çöker. (Selimoğlu, 2024: 10)

Özgün dil yazarının tasvir ettiği atmosfer, Selimoğlu tarafından benzer biçimde örtük anlam ve sembolik katmanların korunmasıyla aktarılmıştır. Sözcük seçimleri her ne kadar tartışılır olsa da (Oğuz, 2007: 63) aktarılan bölüm, ölüm temasını ve sözcüklerin kaderi ağırlık kazanmasını yansıtmakta; genel hatlarıyla ölçütleri görece karşılamaktadır.

Raw Translation	Plain Prompted	JSON formatted
Düşüncesizce söylenen lafların gelişigüzel şırlıtısından — çoğunlukla ölüm taşıyan trenlerdeki vedalarda edilen o korkunç derecede ağır ve sönük sözlerden — bu sözler, kurşun gibi bir dalga hâlinde konuşanın üzerine geri döner ve o anda kişi, yazgısal olanın hem ürkütücü hem de baş döndürücü gücünü tanır.	Düşüncesizce akan gevezelikten — özellikle de ölüm taşıyan trenlerin önünde edilen o korkunç derecede ağır ve solgun veda sözlerinden — bir şey, kurşun gibi ağır bir dalga hâlinde geri döner konuşana; ve o anda, kişi kaderin hem ürkütücü hem de baş döndürücü gücünü ilk kez tanır.	Düşüncesizce edilen laubali sözlerin gevezeliğinden, çoğu zaman ölüme giden trenlerdeki o korkunç ağır ve donuk vedalaşma cümlelerinden, kurşuni bir dalga gibi konuşanın üzerine geri düşer; ve o an, konuşan kişi birden, kaderin hem ürkütücü hem de baş döndürücü gücünü tanır.

Tablo 4. Örnek 3

Böll'ün gelişigüzel konuşmalarla ilgili “Aus dem leichtfertigen Geplätscher unbedachter Rede” ifadesinin yönlendirmesiz çeviride “Düşüncesizce söylenen lafların gelişigüzel şırlıtısında” biçiminde karşılık bulması, anlamsal bütünlük, doğruluk ve ton konusunda belirli sorunlar barındırmaktadır. Özgün metinde “düşüncesizce” anlamındaki “leichtfertig” ile “akan su sesi” anlamına gelen ve gereksiz konuşmanın anlamsızlığını ve boşboğazlığı çağrıştıran bir mecaz olarak kullanılan “Geplätscher” sözcüklerinin birlikte

kullanımı, duygusal bir atmosfer yaratmaktadır. Ancak yönlendirmesiz çeviride “Geplätscher” yerine kullanılan “şırıltı” ifadesi “boşboğazlık” imgesini zayıflatmakta, Böll’ün ironiyle kurduğu alaycı tonu yakalayamamaktadır. Öte yandan bu seçim, ölümle yüzleşme anlarında dilin yazgısal bir ağırlığa dönüşmesine ilişkin anlamı kısmen belirsizleştirmekte, özgün metindeki gerilimi yansıtmakta işlevsiz kalmaktadır. Bunun yanı sıra metin içerisinde uzun çizgi/tire kullanılması metnin akıcılığını sekteye uğratmakta, açıklama yapan bir çevirmen hissi vererek ve ritmini bozarak bağlamsal uyuma zarar vermektedir.

Özgün metinde sözcüklerin kaderi ağırlık kazanıp kişiye dönmesinin anlatıldığı “...fällt es wie eine bleierne Welle zurück auf den Sprechenden” ifadesi ise yönlendirmesiz çeviride “kurşun gibi bir dalga” biçiminde karşılık bulmakta, bu yönüyle atmosferdeki yıkıcı etkiyi yansıtmaktadır.

Persona istemi ile gerçekleştirilen çeviride “Aus dem leichfertigen Geplätscher unbedachter Rede” ifadesinin yalnızca “Düşüncesizce akan gevezelikten” olarak aktarılması anlamsal bütünlük, doğruluk, bağlamsal uyum ve ton bakımından özgün metinden belli ölçüde sapmaktadır. Yönlendirmesiz çeviriye benzer biçimde bunun ardından açıklama mahiyetinde uzun çizginin gelmesi ve buradaki açıklamanın metnin devamındaki içerikle bağdaşmaması, akıcılık ve ritim bakımından kısıtlılıklar barındırmaktadır. Diğer taraftan özgün metindeki “...fällt es wie eine bleierne Welle zurück auf den Sprechenden” ifadesinin “kurşun gibi ağır bir dalga hâlinde geri döner konuşana” biçiminde şiirsel bir ifadeyle aktarılması, edebî üsluba uygun görünmekte; “kurşun” sözcüğünün taşıdığı ölüm çağrışımını koruması yönüyle de özgün metindeki anlamsal yoğunluğu yansıtmaktadır. Persona istemiyle gerçekleştirilen çeviri, bu noktada Böll’ün verdiği örtük anlamı yeniden üretmekte;

sözlerin bumerang gibi geri dönerek kaderin kaçınılmaz olduğu vurgusunu pekiştirmektedir.

Yapılandırılmış istemle gerçekleştirilen çeviriyi incelediğimizde “Aus dem leichfertigen Geplätscher unbedachter Rede” ifadesine karşılık gelen “Düşüncesizce edilen laubali sözlerin gevezeliğinden” bölümünde “laubali” sözcüğünün varlığı, tekrar hissi vererek anlamsal yoğunluğu görece artırmaktadır. İlgili bölüm doğruluk, anlamsal bütünlük ve bağlamsal uyum bakımından özgün metindeki hafiflik-ciddiyet karşıtlığını korumakla birlikte eklenen niteleme sebebiyle metnin tonu değişmektedir. Diğer istem türlerinden farklı olarak yapılandırılmış istemle oluşturulan çeviride uzun çizginin kullanılmaması, metnin genel akışını daha doğal bir hale getirmektedir.

“Leichtfertigen Geplätscher”, “bleierne Welle”, “Züge, die den Tod führen” gibi konuşma edimini betimlerken ardında karakterin ölümle kurduğu ilişkiye atıfta bulunulan örtük ifadeler, bu bölümde sözün kurşunî ağırlığını hissettirecek düzeyde ve kişinin ölümle ilişkisini açığa çıkaracak biçimde karşılanmıştır. Özellikle “kurşun” yerine “kurşunî” nitelemesinin seçilmesi, diğer çevirilerden farklı olarak ölüm temasının atmosferik ağırlığını vurgulaması bakımından göze çarpmaktadır. Ancak bu kısım “kurşunî” sözcüğünün aynı zamanda bir renk gibi algılanmasına da sebep olabileceğinden, tam tersi ölüm vurgusunun bulanıklaşması riskini de barındırmaktadır. JSON istemi ile gerçekleştirilen çeviride sistemin yorumu şöyledir: *Çeviride 'bleierne Welle' (kurşuni dalga) ifadesi korunarak, sözlerin ağırlığı ve kaderin ezici etkisi vurgulandı. Atmosferdeki ani dönüşüm, karakterin içsel sarsıntısını yansıtır. Sıradan bir vedanın sözleri, kaderin ağırlığını birden hissettiren yıkıcı bir etkiye dönüşür.*

6.4. Ceset Parmakları

Andreas trene bindikten sonra kendine bir yer bulur, çantasını yere koyar ve sırtını bir kompartımanın kapısına dayayarak oturur. O sırada dışarıya bakar ve şehrin karanlık silüetini izlemeye başlar. İçinde bulunduğu mekân, bir bilinç akışına dönüşmeye başlar ve pencerede gözünün önünden geçenler, içsel korkusunun bir tezahürüne dönüşür.

Am Fenster zogen die finsteren Silhoutten der Stadt vorüber. Irgendwo in der Ferne waren Scheinwerfer suchend am Himmel, wie lange Leichenfinger, die den blauen Mantel der Nacht teilten ... fern auch Schießen von Abwehrkanonen ... (Böll, 1993: 7)

Pencereden kentin karanlık silüeti geçiyordu. Uzaklarda herhangi bir yerde, ışıldaklar gecenin lacivert mantosunu birkaç parçaya bölen uzun ceset parmakları gibi göğü taramaktaydılar...uzaklarda uçaksavar toplarının atışları... (Selimoğlu, 2024: 11)

Yukarıdaki sahnede betimlenen ve “ışıldakların göğü uzun ceset parmakları gibi taraması” biçiminde aktarılan ifade, görsel bir betimleme olmanın ötesinde savaşın yarattığı tehdit atmosferini hissettirmekte ve elbette yine ölümü çağrıştırmaktadır. “Leiche” (ceset) ve “finger” (parmak) sözcüklerinden oluşan “Leichenfinger” sözcüğü, Andreas’ın zihinde ölümün habercisidir. Ceset parmakları metaforunda kullanılan “parmak” imgesi, savaşın pençesini çağrıştıırken, parmakların göğü taraması kaçınılmazlık hissini pekiştirmektedir. Ceset parmaklarının “gecenin lacivert mantosunu yararak göğü tarıyor” olması ise kaçınılmaz son olan ölümün yaklaşmakta olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Raw Translation	Plain Prompted	JSON formatted
Uzaklarda bir yerlerde, gökyüzünde arama ışıkları dolanıyordu; geceyi ikiye bölen uzun, ölü parmakları gibi... Yine uzakta, uçaksavar topçularının ateşi...	Uzaklarda bir yerlerde projektörler gökyüzünde arayış içindeydi, geceyi yaran uzun, kadavrayı andıran parmaklar gibi... uzakta uçaksavarların ateşi...	Uzaklarda gökyüzünü tarayan projektörler, gecenin mavi örtüsünü yaran uzun ceset parmakları gibiydi... uzakta savunma toplarının ateşi...

Tablo 5. Örnek 4

Yönlendirmesiz gerçekleştirilen çevirinin anlamsal bütünlük ve doğruluk ölçütlerini karşıladığı, özgün metnin tonunu ve bağlamsal uyumu genel anlamda koruduğu söylenebilir. Metinde geçen “gecenin mavi örtüsü” ifadesi, “der blaue Mantel der Nacht” karşılığında kullanılmış olsa da işlevsel anlamda “mavi” sözcüğü gecenin rengiyle örtüşmeyen bir tercih olup, gecenin simgeselliğini erek dilde hissettirmemektedir. Anlatının duygusal yükü ve özgün metindeki şiirsellik, özellikle gecenin tekinsizliği ve ölümün tehditkâr varlığı, örtük anlamın derinliği bakımından yüzeyselleşmiş gibi görünmektedir. Bunun yanı sıra “Scheinwerfer” sözcüğü karşılığında “arama ışıkları” tamlamasının kullanılması, “leichenfinger” yerine “ölü parmakları” betimlemesi ve ardından ışıkların geceyi ikiye bölmesi, işlevsel anlamda anlatı diline ve tonuna uygun düşmemektedir.

Persona istemi ile gerçekleştirilen çeviri, biçimsel ve sözdizimsel birkaç farklılığın dışında yönlendirmesiz çeviri ile benzerdir. Yönlendirmesiz çeviride “gökyüzünde arama ışıklarının dolanması” ifadesi kullanılırken, “projektörlerin gökyüzünde arayış içerisinde olması” ifadesinin tercih edilmesi, iki metin arasında ton farkı yaratmaktadır. “Dolanmak” sözcüğü daha mekanik ve tarafsızken, “arayış içinde olmak”, ifadeye daha çok niyet yükleyen, bilinçli bir edim gibi kabul edilebilir. Tabii burada “arayış içinde olmak” ifadesi işlevsel anlamda tartışmaya açıktır. Bu durum doğrudan örtük anlamı

etkilemektedir. Zira özgün metinde ışıklar, yalnızca göğü aydınlatmakla kalmaz, sanki özellikle ölüme götürmek için birini aramaktadırlar. Bunun yanı sıra “ölü parmakları” yerine daha dolaylı ve betimleyici “kadavrayı andıran parmaklar” ifadesinin kullanılması, erek okuru durmaya ve imgeyi zihninde tutmaya teşvik ederek akıcılık bakımından edebî bir katkı sunabilir. Bu bağlamda “kadavra” sözcüğünün mekanik bir soğukluk etkisi yarattığı ve ölümü nesneleştirdiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Buradan hareketle çevirinin genel anlamda anlamsal bütünlük, doğruluk, bağlamsal uyum gibi ölçütleri karşıladığı ve örtük anlamı yansıtmakta yönlendirmesiz çeviriye nispeten daha incelikli olduğu çıkarımı yapılabilir.

Yapılandırılmış JSON istemi ile gerçekleştirilen çevirinin, akıcılık, doğruluk, anlamsal bütünlük, örtük anlam, üslup ve bağlamsal uygunluk ölçütleri çerçevesinde genel hatlarıyla özgün metindeki imgeleri erek dile kabul edilebilir biçimde aktarıldığı söylenebilir. “Projektörler”, “gökyüzünü taramak” ve “gecenin mavi örtüsünü yarmak” gibi ifadeler, özgün metindeki görsel yoğunluğu içermekte, ancak insan çevirisine nispeten daha doğrudan ve sade kalmaktadır. Sözelimi “gecenin mavi örtüsünü yarmak” ifadesinde kullanılan “yarmak” fiili, ölümü çağrıştıran müdahaleci bir güç olarak yorumlanabilirken, insan çevirisinde kullanılan “birkaç parçaya bölmek” ifadesi bu müdahaleyi yıkıcı bir eyleme dönüştürmekte ve ölüm tehditinin şiddetine dair örtük anlamları daha güçlü kılmaktadır. Yarmak ile parçaya bölmek eylemleri arasındaki yorum, göreceli olmakla birlikte çevirmenin anlamı nasıl yapılandırıldığını göstermesi bakımından önemlidir. JSON yapılandırılmış istem ile oluşturulan çeviri çıktısının yorumu ise şöyledir: *Çeviride tekrarların yoğunluğu ve ritim korunarak karakterin zihinsel döngüsü Türkçeye aktarıldı. Görsel “ceset parmakları” gibi imgeler karanlık atmosferi güçlendirir ve ölüm korkusunun zihinsel işgalini yansıtır.*

6.5. Gecenin Kara Örtüsü

Trendeki pencereden dışarı bakan Andreas'ın zihninde göğü tarayan ışıldaklar, diğer bir deyişle ceset parmakları birden suretlere bürünmüştür. Savaşın pençesini simgeleyen parmaklar, tıpkı kötü adamlar gibi sinsî, alaycı biçimde sırtmaya başlamış, Andreas'ın içindeki korkuyu büyötmüşlerdir.

Es dünkte ihn, als müßten die Gesichter, die zu diesen Fingern gehörten, grinsen, zynisch grinsen wie die Gesichter von Wucherern und Betrügern. «Wir kriegen dich», sagten die schmalen, großen Münder, die zu diesen Fingern gehörten. »'Wir kriegen dich, wir tasten die ganze Nacht durch. «Vielleicht suchten sie eine Wanze, eine winzige Wanze im Mantel der Nacht, diese Finger, und sie werden die Wanze finden ... (Böll, 1993: 8)

Bu parmaklara ait olan suretler sırtıyorlar, vurguncuların, hilecilerin suratları gibi sinik, dehşet salarak sırtıyorlar gibi geldi ona. 'Seni yakalarız', diyordu bu parmaklara ait olan dar, kocaman ağızlar. 'Yakalarız seni; bütün gece ortalığı tarıyoruz'. Belki de küçük bir tahtabiti, gecenin mantosu içindeki küçücük bir tahtabiti aramaktaydı bu parmaklar, o tahtabiti bulacaklardı... (Selimoğlu, 2024: 12)

Özgün metinde kaleme alınan psikolojik gerilim, Selimoğlu çevirisinde metnin anlatı estetiğini ve tehditkâr atmosferini büyük ölçüde yansıtmaktadır: Erek metin bu bağlamda edebî duyarlılığı yüksek bir aktarımdır. "Parmaklara ait olan dar, kocaman ağızlar" biçimindeki grotesk ifadenin "schmal" (dar) ve "groß" (büyük) karşıtlık unsurlarını barındırarak erek dilde korunduğu görölmektedir. Böylelikle tehdit atmosferi, okuyucunun zihninde rahatsız edici bir imgeleme dönüşmektedir. Parmaklara ait olan ağızlar, kişileştirme (*personification*) yoluyla öne çıkarılmakta, ölüm travmasının şiddetini artırmaktadır.

Diğer taraftan özgün metinde insan kanıyla beslenen ve karanlıkta saklanan "tahtakurusu" veya "tahtabiti" (MBTS, 2005: 3002) anlamına gelen "Wanze" sözcüğünün kullanımı ve

örtük anlamı ilginçtir. Andreas zihnindeki senaryoda kendini adeta ışıktan kaçan ve küçücük bir hayvan olan “tahtakurusu” ile özdeşleştirmektedir. Tıpkı onlar gibi ışıldaklardan kaçmakta ama nihayetinde yakalanacağından emin, çaresizlik içerisinde sona yaklaşmaktadır.

Raw Translation	Plain Prompted	JSON formatted
“Seni yakalayacağız,” dedi bu parmaklara ait olan dar, büyük ağızlar. “Seni yakalayacağız, bütün gece boyunca yoklayıp duracağız.” Belki de bu parmaklar gecenin pelerinde ufacık bir böcek, minicik bir böcek arıyorlardı — ve o böceği bulacaklar...	“Seni yakalayacağız,” dedi o parmaklara ait, ince ve büyük ağızlar. “Seni yakalayacağız, gece boyunca dokunarak arayacağız.” Belki de bu parmaklar, gecenin koynuna gizlenmiş ufacık bir böceği, minicik bir böceği arıyorlardı — ve o böceği bulacaklardı...	“Seni yakalayacağız,” dedi o parmaklara ait ince, iri ağızlar. “Seni yakalayacağız, bütün gece boyunca dokunarak arayacağız.” Belki de bu parmaklar, gecenin örtüsüne gizlenmiş küçücük bir böceği arıyorlardı — ve onu bulacaklardı...”

Tablo 6. Örnek 5

Yönlendirmesiz çeviri anlamsal bütünlük, doğruluk, bağlamsal uyum, akıcılık, üslup ve ton ölçütlerini sınırlı ölçüde karşılamaktadır. Örtük anlamların çevirisinde de benzer sınırlılıklar mevcuttur. Özgün metinde “die schmalen, großen Münder” ifadesine karşılık kullanılan “dar ve büyük ağızlar” nitelemesi, özgün metindeki karşıtlığı ve groteskliği korumakta, insan çevirisinde olduğu gibi bedenden bağımsız bir imge oluşturmaktadır. Ağızların bir bedene değil, parmaklara ait olması, parmakların temsil ettiği otoriteyi ve savaşın yıkıcılığını temsil etmektedir. Bunun yanı sıra yönlendirmesiz çeviride “seni yakalayacağız” ifadesinin Andreas’ın zihninde sürekli tekrar ettiği görülmekte, ardından gelen “wir tasten die ganze Nacht durch” ifadesinde kaçırsızlık ve çaresizlik vurgulanmaktadır. “El yordamıyla aramak” anlamına gelen “durchtasten” fiili burada “seni gece boyunca yoklayacağız” biçiminde karşılık bulmakta; böylelikle metnin örtük anlamı

hissettirilmeye çalışılmaktadır. Bu tercih, bağlamsal uyum bakımından farklı yorumlara göre tartışmaya açık olmakla birlikte, Andreas'ın ölümü sürekli ensesinde hissetmesi yönünde bir gerilim atmosferi kurmaktadır. “Yoklamak” fiilinin bedensel temas çağrışımı hem tehdit duygusunu pekiştirmekte hem de kuşatılmışlık hissi vermektedir. Çeviride dikkati çeken “gecenin pelerini” tamlaması, bütün kötülüklerin saklandığı bir örtü anlamında kullanılan “gecenin mantosu” ifadesine göre nispeten zarif ve şiirsel kalmakta ve tartışmaya açık bir tercih gibi görünmektedir. Zira “pelerin” sözcüğü “örtün, saklayan” unsurları barındırdığı gibi gecenin bilinmezliği ile birlikte düşünüldüğünde tekinsiz bir atmosfer yaratma potansiyeline sahiptir.

Diğer dikkat çeken bir nokta, “Wanze” karşılığında “böcek” sözcüğünün kullanılmış olmasıdır. Gecenin örtüsünde ceset parmaklarının böceği bulacak olması, diğer bir deyişle Andreas'a uzanması, onu saklı olduğu yerden bulup çıkarması anlamındadır. Çeviride “böcek” tercihi, “Wanze” sözcüğünün aynı zamanda “bir dinleme cihazı” anlamı da olduğu göz önünde bulundurulduğunda, anlamı daraltan ya da genişleten bir seçim gibi değerlendirilebilir. Ve son olarak çeviride zaman kip kullanımının tutarsızlığı ile uzun çizgi/ tirenin mevcut olmasının metnin akıcılığına zarar verdiği söylenebilir.

Persona istemi ile gerçekleştirilen çeviride “dar ve büyük ağızlar” ifadesinin yerine “ince ve büyük ağızlar” tanımlamasının kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bu ifade, özgün metnin içerdiği karşıtlığı ve gerilim düzeyini tam olarak yansıtmıyor gibi görünmekte, doğru olarak kabul edilse bile bağlamsal uyum ve anlamsal bütünlük bakımından sınırlı kalmaktadır. Üslup ve ton bakımından incelendiğinde erek dilde “durchtasten” fiiline karşılık “dokunarak arayacağız” ifadesinin kullanılması, bedensel temasın sürekliliğini hissettirmekte ancak Türkçe ifade biçimlerine göre işlevsel durmamaktadır.

Bu bölümde ayrıca “gecenin koynuna gizlenmiş böcek” çevirisi, “gecenin pelerini” ya da “gecenin mantosu” tamlamaları arasında edebî çağrışımı en yüksek metin olarak kabul edilebilir. “Gecenin koynu” ifadesi, anlatı düzeyinde estetik olsa da özgün metindeki gerilim atmosferini yumuşatan bir tercih gibi görünmektedir. Zira “koyun” sözcüğü, Türkçede “içinde barındıran, sığınılan, koruyucu yer” çağrışımları güçlü bir ifade biçimidir. Buradaki tercihin bu doğrultuda örtük anlam bakımından özgün metnin kapsamını tam olarak yansıtmadığı söylenebilir. “Wanze” sözcüğünün çevirisine gelince, “böcek” sözcüğünün hem persona istemi ile çeviride hem de yapılandırılmış çeviride tercih edildiği görülmektedir. Aynı biçimde uzun çizgi kullanımı bütün çevirilerde kullanılmıştır ve bu yönüyle metnin akıcılığında duraklamaya sebep olmuştur.

Yapılandırılmış JSON istemi ile çeviride genel hatlarıyla anlamın doğru ve bağlamın tutarlı olduğu görülmekle birlikte yer yer sözcük ve ifade tercihlerinin anlamsal yoğunluğu düşürerek bütünlüğü ve tonu etkilediği söylenebilir. Sözelimi “ince, iri ağızlar” ifadesinin, Almanca özgün metindeki “schmale, große Münder” ifadesinin birebir karşılığı olması, persona istemiyle gerçekleştirilen çeviride olduğu gibi tamlama içerisindeki karşıtlığı vermemekte ve bu yönüyle metnin atmosferini tam olarak yansıtmamaktadır. Sonraki cümlede “durchtasten” fiilinin kullanıldığı “gece boyunca dokunarak aramak” ifadesi, özgün metindeki rahatsız edici ve tehditkâr tonu bir miktar yumuşatmakta; metnin işlevselliğini sorgulamaktadır. Bunun yanı sıra metinde kullanılan “gecenin örtüsü” ifadesi, “gecenin mantosu” tamlamasına göre daha edebî bir tercih olması yönüyle örtük anlam konusunda tartışmaya açık bir tercihtir. Zira örtük anlam konusunda yapılandırılmış istem, gece boyunca arama ve dokunma eyleminin askerin bilincinde yarattığı travmayı tetiklediğini ileri sürmektedir. Yapılandırılmış istem ile gerçekleştirilen çeviriye ilişkin yorum

şöyledir: *Çeviride tekrar ve tehdit dili korunarak, sözlü şiddetin yarattığı baskı hissi Türkçede ritim yoluyla yeniden kuruldu. ‘Gecenin örtüsü’ ifadesiyle sahnenin boğucu atmosferi pekiştirildi; öznenin belirsizliği, savaş travmasına özgü çözülmüş algıyı yansıtacak şekilde sürdürüldü.*

7. BULGULAR VE TARTIŞMA

GPT-4 modelinin ChatGPT arayüzü üzerinden yönlendirmesiz, persona ve yapılandırılmış istemleri ile gerçekleştirilen çevirilerin karşılaştırılması neticesinde, insan çevirisi ile yapay zekâ çeviri çıktıları arasında çeşitli düzeylerde ayrımlar tespit edilmiştir. Yapay zekâ çevirileri, genel olarak anlamı aktarmada başarılı olmakla birlikte bağlamsal uyum, anlatı yoğunluğu ve örtük anlamların işlenişi bakımından insan çevirisi ile aralarında belirgin farklar gözlemlenmiştir.

Yönlendirmesiz çevirilerin yapı ve anlam olarak doğru olduğu görülmüş; ancak sözcük seçimlerinin kimi zaman metnin atmosferini ve örtük anlamını yansıtmada sınırlı olduğu gözlenmiştir. Bunun yanı sıra yer yer sözdiziminin ve uzun çizgi gibi kullanılan biçimsel yapıların akıcılığı olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Görsel betimlemelerin aktarımında imgelerin taşıdığı anlamların okuyucuya geçmediği durumlar ortaya çıkmıştır. Sözelimi “siyah silüet”, “gecenin mavi örtüsü” gibi ifadeler doğrudan anlama işaret etmekte, ancak anlam katmanlarını okuyucuya sezdirmek konusunda mekanik kalmaktadır. Böylelikle metnin tonu, özgün metnin etkisini yansıtmakta sınırlı kalabilmektedir. Ayrıca “lafların gelişigüzel şırıltısı” örneğinde olduğu gibi bazı betimlemeler işlevselliğin sınırlarını zorlamaktadır.

Persona istemiyle oluşturulan çevirilerde yönlendirmesiz çeviriye nispeten daha edebî bir anlatı estetiği ve akıcılık göze çarpmaktadır. “Gecenin koynu” ifadesinde olduğu gibi

kullanılan betimlemelerin metnin temel anlamını ve sembolik yapısını yer yer başarıyla aktardığı, örtük anlamları koruduğu ancak özgün metnin ağır, katı ve soğuk ritmini açıklayıcı bir davranış örüntüsü içerisinde karşılamaya çalıştığı görülmektedir. Sözelimi ilk örnekte “dudaklarından dökülen her sözcük buzdanmış gibi ağır ve kesiciydi” ifadesi, üslubuyla özgün metindeki duruluğu vermek bakımından fazla açıklayıcı ve yorum yüklü bir izlenim vermektedir.

Yapılandırılmış JSON istemi ile gerçekleştirilen çeviriler ise diğer yapay zekâ çevirileriyle karşılaştırıldığında genel anlamda doğru, biçimsel ve ton bakımından dengeli, akıcılık açısından daha başarılı karşılıklar olarak değerlendirilmiştir. Yapılandırılmış istem, bütünsel anlamda örtük anlamları doğru yorumlamakla ve “gecenin örtüsü”, “ceset parmakları” çevirilerinde olduğu gibi onları erek dilde korumakla birlikte, kimi zaman özgün metnin teknik olarak içerdiği karşıtlıkları vermekte yetersiz kalabilmektedir. Buna örnek olarak ise “die schmalen, großen Münder” ifadesinin “ince, iri ağızlar” biçimindeki çevirisi verilebilir. Diğer taraftan çeviri tercihleri bir tarafa, JSON istemlerinde sistemin “örtük anlam” ve “yorum” başlıkları altında yaptığı değerlendirmeler, edebî metnin katmanlarını çözümleyebildiği; “duygusuzluk”, “içsel kopuş”, “savaşın yarattığı uyuşma” gibi örtük anlamları fark edebildiği ve bunların çeviriye yansıtılmasında yer yer yoğunlaştırma ve edebî anlatı dilini abartma eğiliminde olduğu gözlenmiştir.

Sistemin yaptığı çevirilerin insan çevirileriyle kıyaslanması durumunda ise insan çevirisinin bağlam kurmada, duygusal atmosferin ve tonun aktarılmasında, örtük anlamın sezdirilmesinde görece etkili sonuçlar verdiği gözlenmiştir. Sözelimi özgün metninde arka arkaya iki kez tekrar eden “Ich will nicht sterben.” ifadesinin her üç istem türünde “Ölmek istemiyorum.” biçiminde nötr ve tekrar eden bir üslupla

çevrilmesine karşın, insan çevirmenin “Ölmeye niyetim yok ve “Ölmek istemiyorum” biçiminde iki farklı tercihte bulunması, insan çevirmenin yorumlama becerisi ile yapay zekânın bağlama özgü dilsel sürümler üretmek konusundaki farkını görünür kılmaktadır. Bunun yanı sıra örtük anlamın sezdirilmesiyle ilgili öne çıkan bölümler, “sözlerin dudaklarından buz damlaları gibi akarcasına” biçiminde edebî anlatı diline uygun ifade edilmesi; “Wanze” sözcüğüne karşılık “tahtabiti” sözcüğünün kullanılması ve “schwarze Gestalt” tamlamasının “kara tren” olarak aktarılmasıdır. Söz konusu tercihleri incelerken çevirinin yapıldığı döneme ait dilin günümüz dilinden farklı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. “Tahtabiti” tercihi bu noktada göze çarpmaktadır. Yapay zekâ ile gerçekleştirilen çevirilerin hepsinde bu sözcüğün “bir dinleme cihazı” anlamını göz ardı etmemek için “böcek” olarak çevrilmesi, metnin farklı katmanlarındaki örtük anlamlara erişimi sınırlamaktadır. Zira derin kaygı ve endişe içerisindeki asker “Wanze” yakıştırmasıyla kendini bu bölümde ışıktan kaçmaya çalışan bir tahtakurusuna benzetmektedir. Ona göre tahtakurusu olmak, bir taraftan karanlıktan kaçmayı gerektirirken diğer taraftan başkalarının kanını emmeyi gerektirmektedir. Asker hem ölümden korkmakta hem de savaşın acımazlığı yüzünden öldürmek zorunda kalacağı insanları düşünerek kendi içinde paradokslar yaşamaktadır. İnsan çevirisindeki “tahtabiti” sözcüğü bu bağlamda sözü edilen örtük anlamlara atıfta bulunan doğru bir tercih gibi görünebilir ancak bu tercihle “dinleme cihazı” atfından vazgeçilmiş olunmaktadır. Dolayısıyla, bu tarz bölümlerde çeviri kararları iyi yapılandırılmış bir çözümlemeye dayanmalıdır. Özellikle örtük anlam, çift anlamlılık gibi dil birimlerinin aktarımında bağlamı önceleyen yorumlama süreçleri öne çıkmakta; bu da ancak insan müdahalesiyle yapay zekâ sistemlerinin iş birliğini gerekli kılmaktadır.

8. SONUÇ

Çalışmada gerçekleştirilen değerlendirmeler, persona, yapılandırılmış JSON gibi çeşitli istemlerle oluşturulan çeviri çıktılarının, uygun yönlendirmelerle çeviri yeterliliklerinin belli ölçüde artırılabilceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda çeviri sürecine müdahale eden istemlerin biçim ve içeriği, çeviri kalitesi üzerinde doğrudan etkili görünmektedir. Elde edilen bulgular, çeviri kararlarının amaç odaklı ve bağlam temelli değerlendirilmesi bakımından işlevsel çeviri kuramlarıyla da örtüşmektedir. Özellikle Hans J. Vermeer ve Katharina Reiß'in (1984) erek odaklı iletişim temelli yaklaşımları ile Christiane Nord'un (1995) kaynak metin çözümlemesine yönelik oluşturduğu model, istemlerin yapılandırılmasına yön vermek konusunda ve istem oluşturulmasında belirleyici rol oynayabilecek bir potansiyele sahiptir. Yapay zekâ destekli çeviri üretiminde erek bağlamın ve amacın açıkça tanımlanması önem taşımaktadır. Bu doğrultuda istemlerin belli ölçütlere göre yapılandırılması açısından işlevsel yaklaşımların sunduğu kavramsal çerçeve göz ardı edilmemelidir.

Çalışmanın önerdiği yaklaşım, makine öğrenmesi ve çeviri ilişkisini yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Özellikle insan müdahalesinin söz konusu olduğu *human-in-the-loop* (Yang vd., 2023) yaklaşımı, çeviri alanında belirleyici roller üstlenmektedir. Çeviri döngüsünde insan-yapay zekâ etkileşimine ve iş birliğine işaret eden bu yaklaşım, çeviri amaçlı istemlerin oluşturulması, yönetilmesi, denetlenmesi gibi çeşitli alanlarda öne çıkmaktadır. Bu yönüyle çalışma, edebî çeviride pragmatik inceliklerin korunması sorununa yöntemsel bir katkı sunmayı ve istem mühendisliğinin çeviri edimi üzerindeki etkilerini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aytaç, G. (2005). *Çağdaş Alman Edebiyatı* (5. Baskı). Ankara: Babil Yayın Dağıtım.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (3. Cilt). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Böll, H. (1993). *Der Zug war pünktlich* (1. Aufl. 1949). München: DTV.
- Böll, H. (2024). *Trenin Tam Saatiydi* (Z., Selimoğlu Çev.) (6. Baskı). İstanbul: Can Yayınları.
- Brown, T., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J. D., Dhariwal, P., ... Amodei, D. (2020). Language models are few-shot learners. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 33, 1877–1901. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2005.14165>
- Canbaz, R., & Zengin, E. (2024). Ön biçimleme ve son biçimleme kavramlarında istem mühendisliği ve istem yazma becerisinin yeri üzerine görgül bir çalışma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi*, 6(1), 88–104. <https://doi.org/10.55036/ufced.1472461>
- He, S. (2024). Prompting ChatGPT for translation: A comparative analysis of translation brief and persona prompts. *arXiv preprint, arXiv:2403.00127*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2403.00127>
- Liu, X., Wang, J., Sun, J., Yuan, X., Dong, G., Di, P., Wang, W., & Wang, D. (2023). Prompting frameworks for large language models. *arXiv preprint, arXiv:2302.00923*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2311.12785>

- Lommel, A., Uszkoreit, H., & Burchardt, A. (2014). MQM: A framework for declaring and describing translation quality metrics. *Tradumàtica*, (12), 455–463.
- McKinsey. (2024, March 22). *What is prompt engineering?* McKinsey & Company.
- <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-prompt-engineering>
- Neubauer, F., Pleiss, J., & Uekermann, B. (2025). AI-assisted JSON schema creation and mapping. *arXiv preprint*, arXiv:2508.05192.
- <https://doi.org/10.48550/arXiv.2508.05192>
- Nord, C. (1995). *Textanalyse und Übersetzen: Theoretische, Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer überseztungsrelevanten Textanalyse*. (3. Auflage). Tübingen: Julius Groos Verlag.
- Oğuz, D. (2007). *Übersetzungsprobleme für die Wiedergabe der bildhaften Ausdrücke im Roman Böll's 'Der Zug war pünktlich'*. (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara).
- Reiß, K., & Vermeer, H. J. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Berlin, New York: Max Niemeyer Verlag.
- Wang, Z., Peng, Z., Que, H., Liu, J., Zhou, Y., Wu, W., ... Peng, J. (2024). RoleLLM: Benchmarking, Eliciting, and Enhancing Role-Playing Abilities of Large Language Models. In *Findings of the Association for Computational Linguistics: ACL 2024* (pp. 14743-14777). <https://doi.org/10.48550/arXiv.2310.00746>
- Yamada, M. (2023). Optimizing machine translation through prompt engineering: An investigation into ChatGPT's customizability. In *Proceedings of Machine Translation*

Summit XIX (Vol. 2: Users Track, pp. 195–204). Macau SAR, China. <https://arxiv.org/abs/2308.01391>

Yang, X., Zhan, R., Wong, D. F., Wu, J., & Chao, L. S. (2023). Human-in-the-loop Machine Translation with Large Language Model. *arXiv preprint*, arXiv:2310.08908 <https://arxiv.org/pdf/2310.08908>

ARDIL ÇEVİRİ EĞİTİMİNDE İKİ TEMEL YAKLAŞIM: JEAN ROZAN VE JEAN HERBERT'İN MODELLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İsmail SERDAR¹

1. GİRİŞ

Ardıl çeviri, sözlü çeviri disiplininin hem tarihsel olarak en erken gelişen hem de bilişsel açıdan en karmaşık biçimlerinden biri olarak kabul edilir. 20. yüzyılın ortasında uluslararası örgütlerin yaygınlaşmasıyla birlikte ardıl çeviri, sistematik bir öğretim alanına dönüşmüş; bu dönüşüm özellikle Avrupa'daki konferans tercümanlığı okullarında kurumsallaşmıştır. Bu bağlamda **Jean- François Rozan** (1920-1973) ve **Jean Herbert** (1897-1980) ardıl çeviri eğitiminin iki kurucu pedagogu olarak öne çıkar. Her ikisi de savaş sonrası Avrupa'da çeviri eğitiminin standartlarını belirlemiş, ancak bunu farklı teorik temellerden hareketle gerçekleştirmiştir.

Rozan'ın geliştirdiği “**yedi temel ilke**”, özellikle not alma pratiğinin nasıl yapılandırılması gerektiğini belirleyen, pratik yönü güçlü bir model sunarken; Herbert'in yaklaşımı daha geniş bir bilişsel zemine dayanır ve anlama-dekompozisyon-rekonstrüksiyon süreçlerini merkeze alır. Bu iki model, ardıl çevirmenin zihinsel eylemini farklı şekillerde kavramsallaştırdıkları için, ardıl çevirinin epistemolojisine dair

¹ Doktor. İstanbul Okan Üniversitesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi. Rusça mütercim tercümanlık, ORCID: 0000-0002-5015-6666.

iki ayrı yol gösterir: Rozan'ınki doğrusal (linear) bir tasarım iken, Herbert'inki kavramsal-bütüncül bir çerçeveye sahiptir.

Bu çalışma, Rozan'ın teknik modeli ile Herbert'in anlam ve hafıza merkezli yaklaşımını ilk kez Türkçe literatürde karşılaştırmalı bir kuramsal perspektifle ele almaktadır. Rozan ve Herbert'in temel eserleri Türkçeye çevrilmediğinden, bu çalışma birincil kaynakların kuramsal içeriğini Türkçe akademik ortama kazandırmakta ve literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

2. KONFERANS TERCÜMANLIĞININ TARİHSEL GELİŞİMİ

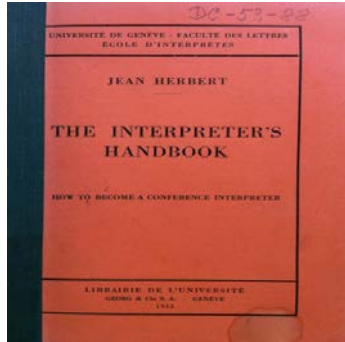
Ardıl çeviri özellikle konferans tercümanlığı alanında simultane çeviriyle birlikte öne çıkan iki temel yöntemden biridir. Konferans tercümanlığı modern anlamıyla 20. yüzyılın başlarında uluslararası ilişkilerin kurumsallaşmasıyla ortaya çıkmıştır. 1919 Paris Barış Konferansı, ardıl tercümanlığın diplomatik müzakerelerde sistematik biçimde kullanılmaya başladığı ilk büyük olay olarak kabul edilir. Bu dönemde Fransızca'nın diplomasi dili olmaktan çıkması, çokdilliliği yönetebilecek profesyonel dil araçlarının doğmasına yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası örgütlerin, özellikle Milletler Cemiyeti'nin ardılı Birleşmiş Milletler'in, UNESCO'nun ve Avrupa Konseyi'nin kurulmasıyla çeviri ihtiyacı kurumsal bir nitelik kazanmış; bu süreç simultane ve ardıl tercümanlığı teknik bir yenilik olmaktan çıkarıp mesleki standartları olan ayrı bir uzmanlık alanına dönüştürmüştür.

1945–1946 Nürnberg Mahkemeleri, kulaklık sistemiyle simultanenin ilk geniş ölçekli uygulamasını temsil etmiş ve konferans tercümanlığının pedagojik, etik ve örgütsel temellerini belirlemiştir. 1950'lerden itibaren AIIC'in (**International Association of Conference Interpreters**) kurulması, eğitimin

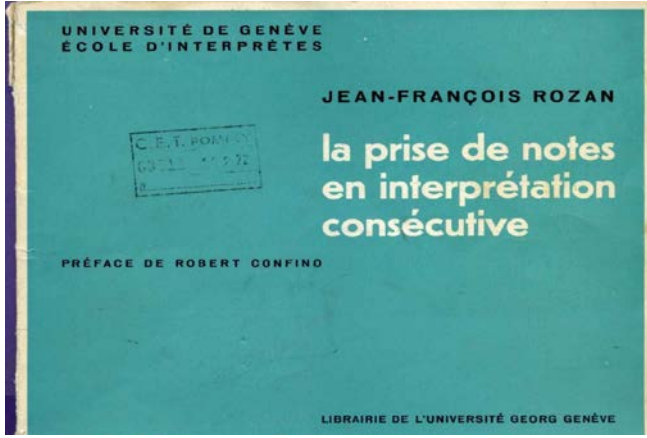
standartlaşması, profesyonel etik, ücret, çalışma koşulları ve mesleki öz-denetimin oluşmasını sağlamıştır. Bugün konferans tercümanlığı, yalnızca dilsel aktarım değil; diploması, uluslararası hukuk, siyasal iletişim ve teknolojiyle iç içe geçmiş, tarihsel olarak savaş sonrası uluslararası düzenin doğuşuyla şekillenmiş bir alandır.

Jean Rozan ve Jean Herbert, konferans tercümanlığının kurucu kuşağını temsil eder; ikisi de mesleğin olduğu tarihsel dönemde hem uygulayıcı hem düşünür olarak belirleyici rol oynamıştır. Ancak onları birlikte incelemeyi gerekçelendiren husus, aynı konuyu farklı açılardan ele almalarıdır. Genel olarak Rozan, ardıl çeviri ve not alma tekniği, yapılandırma, seçicilik; Herbert ise simultane çeviri, profesyonel etik, kurum kültürü, uluslararası konferans pratikleri konularına eğilmiştir. Her ikisi de savaş sonrası Avrupa’da, BM ve uluslararası kuruluşlarda görev yapmış; mesleğin normlarını sahada deneyimleyerek tanımlamıştır. Nitekim **Rozan’ın yedi temel ilkesi (seven principles)**, ardıl çeviri öğretiminin dünya çapında temel referansı hâline gelmiştir. Herbert’in profesyonel ilkeleri ise AIIC etik kurallarının oluşumuna doğrudan zemin hazırlamıştır.

Resim 1. Jean Herbert’in 1952 yılındaki *The Interpreter’s Handbook* (Çevirmenin El Kitabı) adlı kitabının ilk baskısı²

² çevrim içi: <https://www.goodreads.com/book/show/18340528-the-interpreter-s-handbook>

Resim 2. Jean F. Rozan'ın *La Prise De Notes Dans L'interprétation Consécutive* (Ardıl Çeviride Not Alma) kitabının 1956 yılı baskısı³

Jean Herbert yine aynı dönemde Birleşmiş Milletler ve uluslararası kurumlarda aktif tercüman olarak görev almış; diploması, uluslararası hukuk ve çok dilli konferans ortamlarının şekillendiği süreçte mesleğin profesyonel kimliğini tanımlamaya odaklanmıştır. Jean Rozan ise 1950'lerde ardıl çevirinin norm olduğu dönemde çalışmış ve özellikle savaş sonrası etkinliklerde kullanılan not alma sistemini standartlaştırmaya çalışmıştır. Onun yaklaşımı, teknik verimliliğin artırılması üzerine yoğunlaşır. Her iki yazarın da çalışmaları, konferans tercümanlığının hızla geliştiği ve ilk kez sistematik bir öğretim alanı hâline geldiği bir dönemin ürünüdür. Özellikle Ardıl çeviri, 20. yüzyılın ortalarından itibaren hızla kurumsallaşan bir uzmanlık alanı olarak, hem pedagojik hem bilişsel açıdan sistematik incelemelere konu olmuştur.

³ çevrim içi: <https://interpretertrainingresources.eu/tag/rozan/>

3. ARDIL ÇEVİRİYE EPİSTEMOLOJİK BİR BAKIŞ

Ardıl çeviri⁴ (consecutive interpretation), kısa süreli bellek (short-term memory), çalışma belleği (working memory), kavramsal çerçeveleme (framing), dikkat yönetimi (attention control) ve anlam birimi çıkarımı (chunking) gibi karmaşık bilişsel süreçleri içerir. (Seleskovitch & Lederer, 1989, s. 143–144). 1970’lerden itibaren, Daniel Gile’in Effort Modeli’ne göre ardıl çeviride dinleme-anlama, üretim, çoklu görev yönetimi ve hafıza olmak üzere dört temel bilişsel çabanın dengeli biçimde yürütülmesi gerektiği öne sürülmektedir (Gile, 1995). Gile’in modeli her ne kadar Rozan ve Herbert’den sonra geliştirilmiş olsa da, iki pedagojik yaklaşımın nasıl anlaşılması gerektiğine ışık tutan bir arka plan oluşturur.

Gile’in ardıl çeviri için geliştirdiği “Effort Model”, dinleme–anlama çabasını (listening/analysis effort) bilişsel sürecin merkezine yerleştirir ve çevirmenin anlamı çözümleyip zihinsel olarak yapılandırmasını gerektiren yoğun bir dikkat yönetimi gerektirdiğini vurgular (Gile, 1995). Bu yönüyle model, Herbert’in anlam merkezli yorumlama yaklaşımıyla doğrudan örtüşür; çünkü Herbert de çevirmenin duyduğu sözleri biçimsel düzeyde yeniden üretmekten ziyade, onları kavramsal birimler hâlinde zihninde yeniden kurmasını temel koşul olarak görür. Buna karşılık Gile’in “note-taking effort” olarak tanımladığı ikinci çaba, Rozan’ın sisteminde belirgin biçimde dışsallaştırılmış ve teknik olarak yapılandırılmış bir süreçtir: Rozan’a göre not alma, bellek yükünü azaltmak için düşüncenin özünü semboller, bağlantılar ve anlam birimleriyle kâğıda aktaran tamamlayıcı bir araçtır (Rozan, 1956, akt. Tösenberger, 2015. s. 15). Böylece modern bilişsel çeviri modelleri, bir yandan Herbert’in anlam çözümleme yaklaşımını, diğer yandan Rozan’ın

⁴ Rus. последовательный перевод

not alma tekniğini tarihsel ve kuramsal bir süreklilik içinde konumlandırarak ardıl çeviriyi hem içsel (bilişsel) hem dışsal (not alma) süreçlerin bütünlüklük bir performansı olarak yorumlamaya imkân vermektedir.

Bu bağlamda ardıl çeviri literatüründe en temel tartışmalardan biri hafızaya mı dayanılmalı yoksa not almaya mı ağırlık verilmeli sorusudur. 1950 ve 1960’larda Herbert’in etkisiyle eğilim “önce anlam ve hafıza”, Rozan ile birlikte ise “not alma tekniklerinin standartlaştırılması” yönünde olmuştur. Nitekim **bu tartışma, iki modelin ana ayrımını doğurmuştur: Herbert’e göre** notlar hafızayı desteklemek için vardır; anlamın kendisini not alınmaz, yalnızca anlamı yeniden canlandırmak için işaretler koyulur. **Rozan’a göre** ise hafıza sınırlıdır; bu nedenle iyi organize edilmiş not sistemi, ardıl çevirinin temel gerekliliğidir. Modern bilişsel çeviri araştırmacıları, günümüz itibarıyla ardıl çevirinin sözde karşıt süreçlerinin aslında birbirini tamamlayan bilişsel mekanizmalar olduğu konusunda hemfikirdir. (Bkz. Setton, 1999; Lambert, 1992; Gile, 1995; Kohn, 1997; Moser-Mercer, 2000).

Dolayısıyla denebilir ki her iki model de, ardıl çevirinin “kelime kelime aktarma” olmadığını, bunun yerine anlam birimlerinin çıkarılması gerektiğini vurgular. Fakat kavramsallaştırmaları farklıdır: **Herbert** anlam birimleri, konuşmacının iletisini zihinsel şemalar hâlinde yapılandırır. **Rozan** anlam birimleri not defterinde diyagonal (köşegen) bağlarla, oklarla, ilişkisel çizgilerle temsil edilir. Bu iki farklı gösterim, ardıl çeviri pedagojisinde iki farklı zihinsel model yaratmıştır: Herbert’in bilişsel-merkezli kavramsal modeli (Tösenberger, 2013, s. 16) ve Rozan’ın diyagonal, dikeylik ve sembolik düzenlemelere dayanan grafik-operatif modeli (Tösenberger, 2013, s. 26).

4. JEAN HERBERT'İN MODELİ

Jean Herbert, konferans çevirmenliği alanında yalnızca bir uygulayıcı değil, aynı zamanda çevirinin zihinsel doğasına ilişkin erken dönem teorisyenlerinden biridir. Herbert'in 1952 tarihli "The Interpreter's Handbook" adlı çalışması, ardıl çeviriyi kelime-odaklı bir aktarım süreci olarak değil, anlama dayalı bir yeniden inşa faaliyeti olarak kavramsallaştırır. Bu nedenle Herbert'in yaklaşımı, zaman zaman Rozan'ın teknik modelinin tam karşı kutbunda görülür; ancak aslında Herbert'in modeli, ardıl çevirinin bilişsel temelini açıklayan ilk kapsamlı girişimdir.

Herbert'in perspektifine göre çeviri, dilsel aktarım değil, anlamsal yeniden üretimdir. Herbert'in temel savı şudur: **Çeviri, bir dilden diğerine kelime aktarımı değil, anlamın yeniden ifade edilmesidir (re-expression)**. (Herbert, 1952, s. 12) Bu yaklaşım üç kuramsal varsayıma dayanır:

1. Anlam, kelimelerden önce gelir. Çevirmen önce iletinin bilişsel temsilini oluşturur; kelimeler bu temsilin yüzeysel dışavurumudur.
2. Dilsel biçim değil, düşünsel içerik taşınmalıdır. Bu nedenle çeviri, "sadakati biçime değil, içeriğe gösteren" bir eylemdir. (Seleskovitch & Lederer, 1989, s. iii)
3. Yeniden ifade süreci, çevirmenin kavramsal olarak yeniden yapılanmasına dayanır. Herbert'e göre çevirmen, konuşmacının mantığını kendi zihninde "yeniden kurmakla" yükümlüdür.

Bu yaklaşım, modern çeviri biliminde Paris Okulu'nun "sense theory"⁵ olarak bilinen görüşünün öncülünü oluşturur.

Ayrıca Jean Herbert, ardıl çeviri sürecini üç aşamalı bütüncül bir bilişsel süreç olarak tanımlar. İlk aşama olan **anlama**

⁵ Bilişsel teori

sürecinde çevirmen, kaynak iletinin yalnızca sözcüklerini değil, derin yapıda yer alan mantıksal ve kavramsal ilişkilerini çözümlemeye odaklanır; ses, biçim ve ton gibi algısal izlenimleri semantik ağlarla bütünleştirir, konuşmacının retorik niyetini ve argüman akışını tanır ve cümleleri değil, “düşünce birimlerini” yorumlar. Bunu izleyen **dekompozisyon** aşamasında ileti anlam birimlerine ayrılarak bilişsel yük azaltılır; çevirmen retorik süslemeleri ve tali bilgileri eleyerek “çekirdek anlam bloklarına” ulaşır ve böylece yeniden inşa edilecek anlamın iskeletini çıkarır. Son aşama olan **rekonstrüksiyon** ise çevirmenin kendi zihninde kurduğu yapıyı erek dilde yeniden ifade ettiği üretim sürecidir; Herbert’e göre bu süreç yaratıcı, özgür ve bilişseldir çünkü üretim yalnızca hafıza çağrışımlarına değil, kavramsal şemalara dayanır. Bu nedenle Herbert, çeviriyi pasif bir aktarım değil, aktif düşünsel yeniden üretim olarak niteler (Herbert, 1952).

Herbert’e göre ardıl çeviride başarı, “**hafıza kapasitesi**”nin (retentive capacity) etkin kullanımına bağlıdır. Ancak Herbert, hafızayı mekanik bir depolama sistemi olarak değil, anlamın zihinsel izlerini saklayan dinamik bir süreç olarak ele alır. (Herbert, 1952, s. 25). Buna göre:

- o Çevirmen kelimeleri değil, anlam imgelerini tutar.
- o Hafıza, not alma ile rekabet etmez; not alma yalnızca hafızadaki anlam izlerini tetiklemek için vardır.
- o Uzun ardıllarda bile anlamın korunması, yüzeysel biçimlerin değil, kavramsal yapıların hatırlanmasıyla mümkündür.

Herbert’in not almaya bakışı Rozan’ın tersine minimalistiktir. Dolayısıyla Herbert not almayı bütünüyle reddetmez. **Herbert’e göre not alma sınırlı ve minimal olmalıdır.** Ayrıca yalnızca “hatırlatıcı işaret” işlevi görmelidir ve anlamın yerine geçmemeli, anlamı temsil etmemelidir. Bu nedenle Herbert’in pedagojik yaklaşımında öğrenciler not almayı

son çare olarak, anlama açısından risk oluşturan durumlarda başvurulacak destekleyici bir yöntem olarak kullanırlar. Dolayısıyla Herbert daha çok “hafıza odaklı, not destekli” bir model sunar.

Herbert’in modeli, çeviri pedagojisi üzerinde özellikle anlam merkezli bir yaklaşımın yerleşmesine yaptığı katkıyla belirleyici bir etki yaratmıştır. Ona göre öğrencilerin kelime düzeyine sıkışmak yerine kavramsal düzeyde düşünmeleri gerekir; bu nedenle anlamın çözümlenmesi, biçimsel eşdeğerlik arayışından önce gelir. Herbert, ardıl çevirmenin en güçlü aracının hafızadan çok “akıl yürütme kapasitesi” olduğunu savunarak mantıksal analiz becerisinin geliştirilmesini pedagojik bir öncelik hâline getirir. Bu anlayış, üretimde esnekliğin artırılmasını da beraberinde getirir: biçimsel sadakat yerine mantıksal bütünlüğün öncelenmesi, çevirmenin hedef dilde daha özgür ve doğal bir ifade kurabilmesine imkân tanır. Böylece Herbert’in yaklaşımı, ardıl çeviri eğitiminde hem bilişsel hem de söylemsel farkındalığın merkezî bir yere yerleşmesini sağlayan bütüncül bir pedagojik çerçeve sunar.

Diğer yandan Herbert, konferans tercümanlığını sadece teknik bir faaliyet olarak değil, diplomatik ve profesyonel bir etiğe dayalı temsil görevi olarak görür. Ona göre bir tercümanın özellikleri şöyle olmalıdır:

- o Üst düzey etik standartlara sahip olmalıdır,
 - o Diplomatik nezaket kurallarını bilmelidir,
 - o Hazırlık sürecine ciddi zaman ayırmalıdır,
 - o Çeviri kabini içinde iş birliği ve rol paylaşımı yapmalıdır,
 - o Terminoloji yönetimi konusunda uzmanlaşmalıdır.
- (Herbert, 1952)

Herbert modelinin sınırlılıklarına bakılacak olunursa; yüksek soyutluk nedeniyle yeni başlayanlar için zorlayıcı olması;

not alma ile bellek arasındaki denge belirsizliğinden dolayı uygulama güçlüğü ve pratikte öğrencilerin yeterince işaret sistemi oluşturamaması gösterilebilir.

Sonuç olarak Herbert'in alana esas katkısı: anlam-temelli bilişsel derinlik olarak nitelendirilebilir. Herbert'in yaklaşımı, çevirinin özündeki anlamın yorumlanması ve yeniden ifade edilmesi olarak nitelendirilebilir.

5. JEAN ROZAN'IN MODELİ

Jean Rozan'ın ardıl çeviri pedagojisindeki konumu, 1956 yılında yayımlanan kısa fakat son derece etkili eseri “*La prise de notes en interprétation consécutive*” (Ardıl Çeviride Not Alma) ile belirlenmiştir. Bu metin, ardıl çeviri eğitiminde sistematik bir not alma yönteminin ilk defa kuramsal olarak formüle edilmesidir. **Rozan'ın adı geçen eserinin esası sayılan “yedi ilke” (seven principles)**, yalnızca teknik öneriler sunmaz, aynı zamanda ardıl çevirmenin bilişsel işleyişine ilişkin temel kuralları gösterir. Teknik verimlilik ve bilişsel ekonomi üzerine kurulu olan modelinin yedi temel prensibi şunlardır:

- o Kelimeyi değil düşünceyi not etme, (noting the idea and not the word)
- o Kısaltmalar, (the rules of abbreviation)
- o Bağlantılar, (links)
- o Olumsuzlama, (negation)
- o Vurgu, (emphasis)
- o Dikeyleme, (verticality)
- o Kaydırma (shift)

Jean Rozan da Herbert gibi ardıl çeviriyi bilişsel bir süreç olarak ele alır ancak bu sürecin merkezine not alma tekniğini

yerleştirir. Ona göre etkili bir ardıl çeviri performansının temel unsurları şunlardır:

- o Konuşmayı mantıksal segmentlere ayırma,
- o Sembolik ve minimalist bir not alma sistemi kullanma,
- o Bellek ile notların en yüksek düzeyde birleşmesi,
- o Konuşma akışının mantığını koruma.

Tüm bu kurallar bugün hâlâ uluslararası çeviri okullarında öğretilen standartlardır. Seleskovitch & Lederer'in ifade ettiği gibi “J.F. Rozan’ın (1956) kısa çalışmasında ortaya konan ilkeler günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.” (Seleskovitch & Lederer, 1989, s. 67). Bir sistematığe dayanan Rozan’ın modeli, not almayı “kelimeleri yazmak” olarak değil, “ilişkileri ve anlam yapılarını temsil etmek” olarak tanımlar. Bu nedenle yedi temel ilke, çeviri eyleminde anlamın yalnızca algılanmasını değil, not defteri aracılığıyla yeniden inşa edilmesini hedefler.

Kısaltmalar (abbreviations)

Rozan’a göre kelimelerin eksiksiz yazılması bilişsel yükü artırır. Dolayısıyla anlamı koruyan kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin: “economy” → **eco**, “development” → **dev**.

Bu uygulama, çevirmenin dikkatini kelime dizisinden ziyade kavrama yöneltir.

Bağlaçlar (links)

Rozan’ın özgün katkılarından biri, bağlaçların notlarda görünür hâle getirilmesidir. Çünkü ardıl çeviride anlamı belirleyen kelimeler değil, mantıksal ilişkilerdir. Örneğin:

- o “ancak” → X,
- o “bu yüzden” → →,

- o “yine de” → ↗.

Bu gibi sembolleştirmeler, cümle yapısını anlık olarak çözümlemeyi kolaylaştırır.

Dikeylik ve diyagonal yerleşim

Rozan, notların dikey yazılması gerektiğini savunur. Çünkü dikey bir yerleşim, anlam birimlerini fiziksel olarak ayırıştırır ve çevirmenin ardı ardına üretim sırasında ilişkileri görsel olarak takip etmesini sağlar.

A. STACKING

“Stacking⁷” consists of placing different elements of the text above or below one another.

“the report on Western Europe”

R^{ort}
W Eur.

“the report on Western Europe is an interesting document”

R^{ort}
W Eur. *int^g*

“Since the French, US and UK delegations....”

Fre
As US
UK

“Since the French, US and UK delegations have suggested....”

Fre
As US suggest^d
UK

“The chapters of the report which deal with economic situation in Europe offer additional information and new statistics”

Chr^s
Ec.Eur *give new info*
stat^{ics}

Resim 3. Jean Rozan Çevirmenin El Kitabı eserinde dikey istifleme şeklindeki not almayı bu minvalde göstermektedir. (Rozan, 1956. s 20)

Olgusal gruplar (grouping)

Cümle düzeyindeki bilgiyi anlam birimlerine bölmek, özellikle uzun konuşmalarda bilişsel yükü azaltan bir parçalama tekniğidir.

Rasyonalizasyon

Konuşmacının ifadelerindeki gereksiz ayrıntılar sadeleştirilir; çevirmen notlara yalnızca ileti açısından gerekli

olanı yazar. Bu, modern bilişsel çeviri kuramlarındaki **selective encoding** kavramına karşılık gelir.

Anahtar kelimeler

Rozan'ın epistemolojik varsayımı şudur: **anlamanın iskeleti birkaç kelime üzerinde taşınır**. Notlarda bu kelimelerin bulunması, çevirmenin anlama geri dönmesini sağlar.

Semboller

Semboller, soyut kavramları hızla kaydetmek için geliştirilmiş grafiksel temsil biçimleridir. Rozan bu sembolleri “evrenselleştirme” amacıyla derler ve pedagojik olarak öğrencilerin kendilerine özgü sembol sistemleri geliştirmesini teşvik eder.

Rozan, kitabının 2. bölümünde ise ‘**20 sembol**’ü (**The 20 Symbols**) ele alır. Bunları da dört alt başlıkta toplar: ifade sembolleri (symbols of expression); hareket sembolleri (the symbols of motion); eşdeğerlik sembolleri (the symbols of correspondence) ve kavram sembolleri (symbols for things). Bunlar içinden en önemli 11 sembol şöyledir:

ÇERÇEVELEME	[]	SÖYLEM	“ ”
FARK	≠	DÜŞÜNCE	:
EŞİTTİR	=	İLERİ	→
İLİŞKİ	/	TARTIŞMA	⊙
AZALMA OKU	↙	ONAY	OK
ÇOĞALMA OKU	↗		

Resim 4. Jean Rozan'ın en temel olarak belirttiği semboller ve anlamları (Rozan, 1956. s 15-31)

Diğer yandan Rozan'ın yaklaşımında açık bir epistemolojik model vardır. Bu modele göre ardıl çeviri süreci dört doğrusal (linear) aşamadan oluşur:

1. **Input** (konuşmacıyı dinleme)
2. **Segmentasyon** (anlam birimlerine ayırma)
3. **Not alma** (grafik temsile dönüştürme)
4. **Output** (yeniden ifade)

Bu model, çeviri eylemini zaman içinde ardışık ve düzenli bir işlem olarak görür. Çevirinin doğruluğu, bu zincirin her halkasının doğru işlemden geçmesine bağlıdır. Rozan'ın sistemi, bilişsel yükü not defterine dağıtarak azaltmayı amaçlar. Yani çevirmenin zihinsel kaynaklarını tek bir anda hem anlama hem hatırlama hem de üretim için kullanmasına gerek kalmaz. Bu, modern bilişsel çeviri biliminde Dışsal Bellek Desteği (**external memory support**) olarak anılan kavramın erken biçimidir. (Gile, 1995; Moser-Mercer, 2000).

Rozan'ın yöntemi, 1960'lardan itibaren ardıl çeviri eğitiminde **standart bir uygulama** hâline gelmiştir. Bunun nedeni modelin hem öğretilebilir hem ölçülebilir olmasıdır. Rozan modelinin eğitimde yarattığı üç temel dönüşüm şunlardır:

1. Not almanın teknik bir beceri olarak kurumsallaşması

Rozan'ın kitabı, not almayı kişisel bir refleks olmaktan çıkarıp **pedagojik bir modül** hâline getirmiştir. Bu sayede öğrenciler somut bir sistem üzerinden ilerleyebilmişlerdir.

2. Didaktik açıklık

Rozan'ın ilkeleri modülerdir ve her ilke ayrı bir ders birimi hâline getirilebilir. Bu yönüyle yöntemi öğretmek kolaydır.

3. Geri bildirim kolaylığı

Not defteri, eğitmenin, öğrencisinin düşünme tarzını dışarıdan gözlemleyebilmesini sağlar. Bu, bilişsel süreçlerin somutlaşması açısından pedagojik bir avantajdır.

Rozan'ın modelinin sınırlılıklarına bakılacak olunursa; anlam-merkezli bir teori sunmaz. Not teknikleri güçlüdür, ancak çeviri sürecinin kavramsal doğasına dair açıklamaları zayıftır. Konuşma hızının artmasıyla risk artar. Modern toplantılarda yüksek hızlarda not almak zorlaşır. Yapısal dil farklarını sınırlı ele alır. Not sistemi daha çok Avrupa dilleri için tasarlanmıştır.

Ardıl çeviri pedagojisinin kuramsal temeli, anlamın dilsel yüzeyden bağımsız olarak kavranmasına dayanan bilişsel bir modele işaret etmektedir. Seleskovitch ve Lederer'in vurguladığı üzere, yorumlama “bir dili doğrudan başka bir dilin yerine koyma anlamında ‘çeviri’ değildir” (1989. s. iii). Bu nedenle **çevirmenin öncelikli görevi biçimsel aktarım değil, anlamın yeniden kurulmasıdır**. Aynı nedenle “anlama odaklı dinleme” tüm çeviri türlerinin temelinde yer alır (Seleskovitch & Lederer, 1989, s. 2). Bu süreçte çevirmenin, “mesaja tam olarak odaklanabilmek için işittiği sözcükleri pratiğe dökerek göz ardı etmeyi” öğrenmesi gerekir (Seleskovitch & Lederer, 1989, s. 3).

De-verbalizasyon⁶ aşamasında ise “sesler kendiliğinden kaybolur ve geride, işitsel biçimden arınmış anlam birimleri kalır.” Bu anlam birimleri “ani ve sezgisel bir kavrayışa” karşılık gelir (Seleskovitch & Lederer, 1989.s. 215- 216). Bu bilişsel çerçeve, ardıl çeviride not alma sürecini de kapsar. Seleskovitch & Lederer, J. Rozan'ın *La prise de notes* (1956) adlı çalışmasındaki ilkelerin günümüzde de geçerliliğini sürdürdüğünü belirtir. Yazarlar ayrıca, Seleskovitch'in 1975

⁶ *De-verbalizasyon*, Seleskovitch ve Lederer'in Anlam Kuramı'nda, kaynak metindeki sözcüklerin işitsel ve dilsel biçimlerinin zihinde silinerek yalnızca anlam çekirdeğinin korunması sürecini ifade eder. Yazarlar bu süreci “seslerin kaybolması ve işitsel biçimden arınmış anlam birimlerinin ortaya çıkması” olarak tanımlar (Seleskovitch & Lederer, 1989, p. 215).

tarihli çalışmasında profesyonel çevirmenlerin not alma biçimlerine ilişkin örneklerin sunulduğunu ve Rozan'ın teknik sisteminin hâlâ geçerli bir referans oluşturduğunu vurgular: “J.F. Rozan'ın kısa eserinde sunduğu ilkeler hâlen geçerliliğini korumaktadır” (Seleskovitch & Lederer, 1989, s. 67). Bu değerlendirmeler, Rozan'ın yöntemlerinin yalnızca tarihsel bir teknik set değil, profesyonel pratikte süreklilik gösteren bir pedagojik temel olduğunu ortaya koymaktadır.

Rozan'ın not alma sistemi ardıl çeviri eğitiminde temel bir yöntem olarak kabul edilse de çeşitli eleştiriler de almaktadır. Öncelikle, aşırı teknikleşmiş bir not stratejisinin anlamın bütünlüğünü bozabileceği; çevirmenin söylemin mantıksal akışını izlemek yerine semboller arasında kaybolabileceği ileri sürülmüştür. (Setton, 1999). Ayrıca Herbert'in de vurguladığı üzere, notlara aşırı bağımlılık çevirmenin kavramsal belleğini geri plana iterek doğal anlama–yeniden ifade etme kapasitesini zayıflatabilir. (Herbert, 1952). Buna ek olarak, Rozan'ın sembollerinin evrensel olmadığı, özellikle soyut kavramların Batı merkezli bir sembolleştirmeye dayanması nedeniyle kültürlerarası ortamlarda sınırlı uyarlanabilirlik gösterebildiği belirtilmiştir. (Pöchhacker, 2004; Gile, 1995).

Sonuç olarak Rozan'ın modeli, ardıl çeviri eğitiminde ilk sistematik not alma yöntemini sunarak alanın pedagojik temelini oluşturmuştur. Teknik olarak, mantıksal ilişkilerin görselleştirilmesi; dikey notlama ve sembollerle düşünce birimlerinin ayrıştırılması; hafıza yükünün dışsallaştırılması gibi uygulamalar bugün bile ardıl çevirinin temel bileşeni olmayı sürdürmektedir. Bu yönüyle Rozan, teknik beceriyi standartlaştıran ilk kuramcıdır.

6. ROZAN – HERBERT KARŞILAŞTIRMASI: BİLİŞSEL, EPISTEMOLOJİK VE PEDAGOJİK BİR ANALİZ

Buraya kadar görüldüğü üzere hem Jean Rozan hem de Jean Herbert aslında aynı temel soruya cevap arar: “Ardıl çevirmen, duyduğu karmaşık sözlü metni zihninde nasıl işler ve erek dilde yeniden nasıl kurar?” Ancak verdikleri cevaplar farklı yolları işaret eder; Rozan bu sorunu operatif ve grafik düzlemde çözüp çevirmenin işini kolaylaştıran görsel–teknik bir sistem (not alma ilkeleri) önerirken, Herbert sorunu kavramsal ve bilişsel düzlemde ele alır ve çeviriyi “anlamın yeniden inşası” olarak düşünerek notları yalnızca tali bir destek olarak konumlandırır. Dolayısıyla Rozan’ın yaklaşımı “Çeviri daha az zahmetli olsun diye nasıl not almalıyız?” sorusuna, Herbert’inki ise “Zihinde ne olur ki çeviri dediğimiz şey ortaya çıkar?” sorusuna yanıt verir. Bu iki model böylece aynı fenomenin iki yüzünü açıklar: birinde araçlar (not defteri) ön planda iken, diğerinde zihinsel süreçler (anlam şemaları) merkezî konumdadır.

Rozan’ın Linear–Operatif Modeli

Rozan’ın zihnindeki ardıl çevirmen şuna benzer:

- o Girdiyi duyar,
- o Parçalara böler,
- o Not defterine stratejik işaretler koyar,
- o Sonra bu notları “geri oynatarak” iletinin akışını yeniden hatırlar.

Bu, zaman içinde sıralı bir modeldir:

Dinleme → Segmentasyon → Not Alma → Yeniden İfade.

Herbert'in Holistik-Şema Modeli

Herbert'de ise çevirmen:

- o Konuşmayı dinlerken anlam şemaları kurar,
- o Bu şemalarda kavramları, ilişkileri, mantık çizgisini düzenler,
- o Sonra erek dilde bu şemayı yeniden “yazar” gibi ifade eder.

Bu noktada çeviri süreci, sıralı fakat tek yönlü bir adımlar zinciri olmaktan ziyade, eşzamanlı bir kavramsal örgütlenme olarak işlemektedir. Dinleme, anlama, bellekte yapılandırma ve yeniden ifade etme aşamaları, birbirini izleyen değil, kısmen örtüşen bilişsel katmanlar hâlinde gerçekleşir. Bu bağlamda Rozan'ın yaklaşımı, zaman çizgisi boyunca adım adım ilerleyen operasyonel bir model sunarken; Herbert'de, zihnin içinde anlamı yeniden düzenleyen ve ilişkiler kuran şematik bir haritalama modeli öne çıkar.

Rozan'da anlam ve biçim ilişkisine bakıldığında, onun önceliğinin anlam olduğu, ancak bu anlamı “iskelet kelimeler” ve “ilişki işaretleri” üzerinden taşıdığı görülür; biçim tamamen önemsiz değildir, özellikle bağlaçlar, mantıksal bağlar ve neden-sonuç ilişkileri notlarda görünür kılınır. Bu nedenle Rozan'ın sadakati ne yalnızca yüzey yapıya ne de bütünüyle soyut “anlam”a yöneliktir; odak noktası “mantıksal örgü”dür. Herbert'de ise anlam bütünüyle özerktir ve biçim anlamın önünde hiçbir hak iddia edemez; çevirmen konuşmacının zihinsel mantığını çözümleyip erek dilde yeniden kurmakla yükümlüdür, hedef yüzeydeki yapıların taklidi değil, düşüncenin başka bir dilde yeniden doğuşudur. Buradaki sadakat cümlelerin nasıl söylendiğine değil, ne söylendiğine ve niçin o şekilde örgütlendiğine yönelir. Bu bakımdan Herbert'in modeli,

günümüzde “sense-based interpreting” (anlam-temelli çeviri) paradigmasının erken bir biçimi olarak okunabilir.

Rozan ve Herbert’in hafıza konusuna ilişkin görüşleri de belirgin biçimde ayrışır: Rozan’ın zımnî varsayımı, kısa süreli belleğin sınırlı olduğu ve uzun söylemlerde tek başına yeterli olamayacağıdır; bu nedenle hafızanın yükünün bir bölümünü not defterine taşımayı önerir ve not defterini çevirmenin “dış hafızası” gibi kullanarak konuşmanın mantıksal iskeletini kaydetmesini, üretim aşamasında ise bu iskeleti referans almasını öngörür. Herbert ise hafıza tasarımı daha katıdır; notların asla hafızanın yerine geçemeyeceğini, çevirmenin asıl sermayesinin anlamı zihninde tutabilme kapasitesi olduğunu savunur ve not almayı yalnızca hatırlatıcı bir işaret sistemi olarak görür; aksi hâlde çevirmenin anlamı bırakıp kâğıda bağımlı hâlde geleceğini vurgular. Dolayısıyla Rozan için güçlü ve sistematik notlar hafızayı desteklemenin yolu iken, Herbert için esas olan hafızanın kendisini güçlendirmektir ve notlar ancak minimal bir yardımcı işlev üstlenebilir.

Pedagojik açıdan bakıldığında da bazı temel farklar göze çarpmaktadır. Rozan’ın modeli, öğretmenler için büyük bir pratik avantaj sunar: somut, adım adım öğretilebilir bir teknik materyal sunar; öğrencinin not defteri, öğretmene, öğrencisinin zihinsel yolunu görme imkânı sağlar. Bu nedenle Rozan, ardıl çeviri derslerinde sıklıkla “ilk başvuru kitabı” niteliği taşır.

Herbert’in modeli ise bilişsel açıdan zengin, ancak didaktik olarak daha soyut bir çerçeve sunar. Öğrenciden, daha baştan anlam birimleri tanımasını, mantıksal örgüyü çözmesini ve zihninde şema kurmasını bekler. Bu durum özellikle lisans düzeyinde öğrenciler için zorlayıcı olabilir. Ancak ileri seviyede, Herbert’in çerçevesi çeviri olgunlaşması için vazgeçilmez bir teorik temel sunar. Bu noktada “hangi model daha iyi?”

sorusundan çok, “hangi bağlamda, hangi öğrenci profiline hangi model daha çok hizmet eder” sorusunu sormak daha isabetlidir.

Rozan’ın modeli özellikle şu durumlarda güçlüdür:

- o Ardıl çeviriyle ilk kez tanışan öğrenciler,
- o Not alamayan, dağınık dinleyen, mantıksal örgüyü gözden kaçıranlar,
- o Kısa sürede “elinde somut bir teknik görmek” isteyenler,
- o Pratik odaklı kurumlar (ör. Çeviri atölyeleri).

Herbert’in modeli ise şu durumlarda daha etkilidir:

- o Zaten belirli bir not alma alışkanlığı kazanmış,
- o Anlama–yorumlama–yeniden ifade aşamalarını bilinçli analiz etmeye hazır,
- o Yüksek lisans/doktora düzeyinde kuramsal farkındalık geliştirmek isteyen öğrenciler,
- o Ardıl çeviri üzerine araştırma yapmayı planlayanlar.

Dolayısıyla pedagojik açıdan başlangıç aşamasında Rozan, ileri aşamada Herbert modelini kullanmak, yani ikisini dizesel ve tamamlayıcı kullanmak, eğitimde en verimli stratejilerden biridir.

Epistemolojik düzeyde iki modelin arkasında çeviri nedir sorusuna verilen farklı yanıtlar bulunur: Rozan’ın çeviri tanımına göre çeviri, bir sözlü metnin mantıksal iskeletinin çözümlenmesi, bu iskeletin not defterinde işaretlenmesi ve daha sonra erek dilde yeniden üretilmesidir; yani çeviri, iletinin akışını ve ilişkilerini yakalayıp yeniden söyleme sanatıdır. Herbert’e göre ise çeviri, iki dil arasındaki düşünsel dünyanın yeniden kurulmasıdır; onun ifadesiyle çeviri “duyulan konuşmayı düşünce olarak yeniden kurmak”tır. (Herbert, 1952). Bu epistemolojik fark, çevirmenin rolünü de değiştirir: Rozan’da çevirmen iletinin teknik yöneticisi

olarak akışı yönetir ve yapılandırırken, Herbert’de çevirmen iki düşünsel alan arasında kavramsal köprü kuran özne rolünü üstlenir. Modern bilişsel çeviri bilimi (Gile, Moser-Mercer, Setton vb.) açısından bakıldığında ise ne salt not tekniğinin tek başına yeterli olduğu, ne de sürekli anlam vurgusu yaparak teknik araçları küçümsemenin yeterli olduğu kabul edilir. Çağdaş modeller çevirmenin hem dış hafıza araçlarını (not defteri, görsel işaretler) hem de içsel kavramsal şemalarını (bilgi birikimi, mental modeller, dünya bilgisi) eşgüdüm içinde kullanması gerektiğini savunur ve bu bağlamda Rozan’ı “external support / note-taking ergonomics” alanının, Herbert’i ise “sense-based / cognitive reconstruction” yaklaşımının öncüsü olarak konumlandırır.

Kısa Bir Karşılaştırma Tablosu

Boyut	Jean Rozan	Jean Herbert
Ana odak	Not alma tekniği, ilişkilerin görselleştirilmesi	Anlam, mantık, kavramsal yeniden kurma
Bilişsel model	Linear-operatif	Holistik-şema temelli
Hafıza anlayışı	Not defteri = dış hafıza desteği	Hafıza = anlam imgeleri; notlar minimal hatırlatıcı
Pedagojik rol	Başlangıç ve teknik eğitim için çok uygun	İleri seviye, kavramsal derinlik için güçlü
Sadakat anlayışı	Mantıksal örgüye sadakat	Düşünsel içeriğe / mesaja sadakat
Güçlü yanı	Sistematik, öğretilebilir, denetlenebilir	Bilişsel olarak derin, modern “sense/algi” teorisine yakın
Zayıf yanı	Aşırı teknikleşme, anlamı mekanikleştirme riski	Somut teknik az, yeni başlayanlar için fazla soyut

Rozan’ın *Ardıl Çeviride Not Alma* adlı çalışması, ardıl çeviri eğitiminde hâlen temel başvuru metni olarak kabul edilmektedir. Bu ilkeler, özellikle söylemin mantıksal yapısının belirtilmesi, semboller yoluyla ilişkilerin görselleştirilmesi ve notların tek bakışta kavranabilir bir biçimde düzenlenmesi gerektiğine ilişkin vurgularıyla bilişsel yükü azaltan pedagojik bir çerçeve sunar. Herbert’in anlamın zihinsel olarak yeniden

inşasına dayalı modeli ise bilişsel süreçlere ağırlık verir; ancak mantıksal bağlantıların görünür kılınması bakımından Rozan'ın yaklaşımıyla örtüşür. Böylece iki model, ardıl çevirmenin söylemi çözümleme, yapılandırma ve yeniden ifade etme süreçlerinde birbirini tamamlayan bir bütün oluşturur. Dolayısıyla Herbert anlam odaklı bir model önerirken, Rozan'ın mantıksal örgüye yaptığı vurgu iki modelin nasıl birbirini tamamladığını gösterir.

7. TARTIŞMA VE SONUÇ

Konferans tercümanlığı, 20. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası kurumların ihtiyaçları doğrultusunda hızla kurumsallaşırken, Jean Rozan ve Jean Herbert bu alanın iki temel kurucu figürü olarak öne çıkmıştır. Her ikisi de ardıl çeviriyi tanımlayan mekanizmaları açıklamaya çalışmış, fakat biri teknik araçlara, diğeri ise bilişsel süreçlere ağırlık veren iki farklı yaklaşım geliştirmiştir. Herbert'in *The Interpreter's Handbook* adlı eseri konferans çevirisinin bütününe kapsayan geniş bir pedagojik çerçeve sunarken, Rozan'ın *La Prise de notes en interprétation consécutive* adlı çalışması dar kapsamlı ama son derece sistematik bir not alma metodolojisi ortaya koyar. Bu nedenle Herbert'in yaklaşımı çevirmeni çok boyutlu bir profesyonel olarak konumlandırırken, Rozan'ınki spesifik bir teknik beceriyi başarıyla öğretmeye odaklanan uzmanlaşmış bir yapıya sahiptir.

İki araştırmacının ayrıştığı temel nokta ilk bakışta yöntemsel gibi görünse de, tartışmanın özünde çeviri pedagojisinin temel sorusu yer alır: Ardıl çeviri performansı teknik becerilerin mi, yoksa bilişsel-yorumsal kapasitenin mi geliştirilmesiyle inşa edilir? Herbert anlamın kavramsal olarak yeniden kurulması gerektiğini vurgulayarak çeviriyi zihinsel bir model oluşturma süreci olarak tanımlar; Rozan ise bu sürecin

sürdürülebilirliği için dışsal bir organizasyon şemasına ihtiyaç olduğunu savunur ve not alma sistemini bu mekanizmanın omurgası olarak görür. Dolayısıyla her iki yaklaşım, farklı yollar önerse de, ardıl çevirinin aynı bilişsel gerçeğine dayanır: Yüksek yoğunluklu sözlü girdiyi, anlamlı bir dizge hâlinde tutmak ve yeniden üretmek.

Pedagojik açıdan değerlendirildiğinde, Herbert ve Rozan modelleri “anlamdan tekniğe” ve “teknikten anlama” yönelen iki ayrı öğretim stratejisini temsil eder. Rozan’ın yaklaşımı özellikle başlangıç seviyesinde öğrenciye güvenli bir yapı sunarken, Herbert’in modeli ileri seviyede kavramsal esnekliği ve mantıksal çözümleme becerisini geliştirir. Bu nedenle modern eğitim pratiğinde bu iki yönelimin aşamalı biçimde birleştirilmesi en verimli sonuçları doğurur: önce teknik destekle bilişsel yük hafifletilir, ardından anlam birimi çıkarımı ve söylem analizine dayalı daha gelişmiş bilişsel beceriler inşa edilir. Profesyonel sahada da çevirmenlerin çoğunun her iki yöntemi birlikte kullandığı görülür; uluslararası kurumlarda Rozan’ın sistematik notlaması bilgi yoğun konuşmalarda güvenlik sunarken, akademik ve kavramsal içerikli ortamlarda Herbert’in yorumlayıcı yaklaşımı daha etkili olur.

Ardıl çeviri, teknolojik gelişmeler nedeniyle kısmen geri planda kalsa da, eğitim programlarında bilişsel ve yapısal düşünme becerilerini geliştirdiği için önemli bir pedagojik araç olmaya devam etmektedir. Bu nedenle Rozan’ın metodu hâlen canlıdır. Herbert’in etik ve profesyonel kimlik üzerine vurgu yaptığı yaklaşım ise günümüzde AIIC (International Association of Conference Interpreters) gibi kurumların standartlarında açık biçimde görülmektedir. Çevirmen davranış kodlarının çoğu Herbert’in ilkeleriyle örtüşmektedir. Dolayısıyla iki yazarın çalışmaları, çağdaş tercümanlık eğitiminde birbirini tamamlayan iki temel direk niteliğindedir.

Sonuç olarak Rozan ve Herbert birbirine karşıt iki model geliştirmemiş, ardıl çeviri sürecinin iki tamamlayıcı cephesini açıklamışlardır: dışsal organizasyon (Rozan) ve içsel bilişsel örgütlenme (Herbert). Ardıl çeviri, hem şema-temelli anlam çözümlemesine hem de etkili bir not alma sistemine ihtiyaç duyan karmaşık bir bilişsel faaliyettir. Bu çalışma göstermektedir ki hiçbir model tek başına sözlü çevirinin bütününe açıklamaya yetmez; en güçlü kuramsal ve pedagojik çerçeve, iki yaklaşımın sentezinden doğar. Bu hibrit paradigma, çeviri eğitiminde daha bütüncül bir bilinç, profesyonel uygulamada daha esnek ve güvenilir bir performans sağlar ve ardıl çeviriyi hem teknik hem düşünsel düzlemde ilerletecek en sağlam teorik zemini oluşturur. İleride yapılacak çalışmalar, Rozan–Herbert sentezinin dijital not alma araçları ve bilişsel yük ölçümlerine dayalı yeni modellerle nasıl zenginleştirilebileceğini inceleyebilir.

KAYNAKÇA

- Gile, D. (1995). *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins..
- Herbert, J. (1952). *The interpreter's handbook: How to become a conference interpreter*. Librairie de l'Université.
- Kohn, K. (1997). Towards a cognitive theory of interpreting. In J. Tömmola (Ed.), *Topics in interpreting research* (s. 97–120). Turku: Centre for Translation and Interpreting, University of Turku.
- Lambert, S. (1992). Shadowing. *Meta*, 37(2), 263–273.
- Moser-Mercer, B. (2000). Simultaneous interpreting: Cognitive potential and limitations. In F. Pöchhacker & M. Shlesinger (Eds.), *The interpreting studies reader* (s. 147–160). London/New York: Routledge.
- Pöchhacker, F. (2004). *Introducing interpreting studies*. Routledge.
- Roy, C. B. (1999). *Interpreting as a discourse process*. Oxford University Press.
- Rozan, J.-F. (1956/2004). *Note-taking in consecutive interpreting*. (A. Gillies, Ed.). St. Jerome Publishing.
- Seleskovitch, D., & Lederer, M. (1989). *A systematic approach to teaching interpretation* (J. Harmer, Trans.). European Communities / The Registry of Interpreters for the Deaf. (Original work published 1989)
- Setton, R. (1999). *Simultaneous interpretation: A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Tösenberger, T. (2013). *Development of note-taking systems for consecutive interpreting* (Undergraduate thesis, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences). Faculty of Humanities and Social Sciences Institutional Repository.

TÜRKİYE VE DÜNYADA
ÇEVİRİBİLİM

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com